

KISS-KOMJÁTHY ANDOR

„QUI NEC EIDEM REGI, NEC REGNO UNGARIE FIDELIS EXISTIT”.
GUTKELED NEMBELI JOACHIM SZEMÉLYE ÉS SZEREPE

A 13. században a Magyar Királyságban olyan társadalmi és politikai változások mentek végbe, amelyek megalapozták a 14. századi oligarchák hatalmát. II. András és fia, IV. Béla idején a világi előkelők a nemesi elégedetlenkedés és az újabb tatár pusztítás elkerülése végett megerősödtek, birtokaik száma és katonai erejük is megnövekedett.¹ A tatárjárás utáni várépítések során kialakultak a birtokosoknak politikai súlyt biztosító, az ispánsági váraktól külsőségeikben és funkciójukban is eltérő földesúri magánvárok, amelyek száma a 13. században ugrásszerűen megszaporodott. Mindez a világi nagybirtok minőségi változását, és a társadalmi átalakulás felgyorsulását hozta magával.² A nagybirtokokkal együtt jelentek meg a királytól független magánhadsergek, amelyek felett csak a nagybirtokos rendelkezett, így a katonai erőfölény a királytól a nagyurak kezébe került.³ Miután IV. Béla 1257-ben megtette (a későbbi V.) Istvánt Erdély hercegének, a befolyásossá váló bárók a vagyoni és méltóságbeli felemelkedés reményében beháborúra ösztönözték az apát és fiát is. Küzdelmükben döntő jelentőséggel bírt, hogy melyikük tud több főurat maga mellé állítani, és így erősebb katonai támogatást szerezni.⁴ Trónra kerülése után V. István valószínűleg belátta, hogy ifjabb királysága és a belharcok egyaránt a hataloméhes arisztokrácia eszközei

-
- 1 *Kristó Gyula*: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Bp., 2003. (A továbbiakban *Kristó*, 2003.) 269. p.; *Zsoldos, Attila*: Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. In: *Hungarian Historical Review*, 2. (2013) Nr. 2. (a továbbiakban *Zsoldos*, 2013.) 213. p.; *Zsoldos Attila*: II. András Aranybullája. In: *Történelmi Szemle*, 53. (2011) 1. sz. 1., 19., 22., 24., 33. p.; *Kristó Gyula*: Kun László emlékezete. Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) (A továbbiakban *Kristó*, 1994.) 5. p. — Jelen tanulmány a XXXVI. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára beadott dolgozatom átdolgozott változata. Köszönettel tartozom bírálóimnak, Szöcs Tibornak és Rácz Györgynek a tanácsokért és kritikákért, valamint a XXXVI. OTDK Humán Tudományi Szekciójának Középkori magyar történelem tagozata bizottságának a további észrevételekért. Külön köszönet illeti témavezetőmet, Rudolf Veronikát, a kutatás során nyújtott segítségéért és útmutatásáért.
 - 2 *Kristó*, 2003. 269. p.; *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp., 1977. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 82.) (A továbbiakban *Fügedi*, 1977.) 33. p.
 - 3 *Kristó*, 2003. 270. p.
 - 4 Árpádkori Új Okmánytár. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest–Bp., 1860–1874. (A továbbiakban ÁÜO.) VIII. 255. p.; *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az

voltak az ország meggyengítésében, ezért fia, László számára nem hozott létre hercegséget. Döntése nem nyerhette el a bárók tetszését, az országban társadalmi feszültség támadt.⁵

Ebben a légkörben kezdte meg tevékenységét a magyar történelem egy kivételes alakja, Gutkeled nembeli István fia Joachim. Bár ismert személyről van szó, Wertner Mór, illetve Karácsonyi János tévedéseket is tartalmazó említésein, valamint a Korai Magyar Történelmi Lexikon, műfajából adódóan rövid szócikkén kívül nem készült még róla modern életrajz.⁶ A horvát Marija Karbić ugyan önálló tanulmányt szentelt a bárónak, ám nem törekedett a rendelkezésre álló források teljességének feltárására.⁷ A rá vonatkozó szakirodalmi említések jó része a múlt századból vagy még korábbiakból való, téziseik sok szempontból meghaladtak. Oligarchaságát az őt említő szakirodalom tényként kezeli, ám tartományépítési tevékenységét, illetve törekvéseit ezidáig még nem vizsgálták részletekbe menően, így csak azért, mert Joachim többször szembefordult az uralkodóval, még nem tekinthető oligarchának.⁸ Az oligarcha alatt a továbbiakban egy olyan tartományurat értek, aki elutasítja a királyi fennhatóságot birtokai felett, és területein jogtalanul királyi felségjogokat is gyakorol, céljai érdekében magával a királlyal is szembefordul.⁹ Megvizsgálандó tehát, hogy mennyire érvényesülnek rá az oligarchaság kritériumai. Az oligarchaság kérdését Zsoldos Attila nyomán négy szempont szerint vizsgálom: birtokai, várai, familiárisai és szövetségesei alap-

1260-as években. Bp., 2007. (História Könyvtár – Monográfiák 24.) (A továbbiakban *Zsoldos*, 2007.) 40. p.; *Kristó*, 1994. 9. p.

5 *Kristó Gyula*: Az Aranybullák évszázada. Bp., 1976. (Magyar História) (A továbbiakban *Kristó*, 1976.) 126–127. p.

6 *Wertner Mór*: Az Árpád-kori bánok. In: Századok, 43. (1909) (A továbbiakban *Wertner*, 1909.) 406 p.; *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1995. (a továbbiakban *Karácsonyi*, 1995.) 513–514. p.; *Draskóczy István*: Gutkeled nembeli Joachim. In: Korai Magyar Történelmi Lexikon. (9–14. század.) Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994. 304. p.

7 *Karbić, Marija*: Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićkog roda Gut-Keled. In: Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2000. Ured.: Renata Trišler–Nikola Mak. Osijek, 2000. 19–24. p.

8 Erre jó példa Ákos nembeli Mojs, aki az 1310-es évek végén a Borsákkal és Petenye fia Péterrel együtt szembefordult a királlyal, ám saját várak híján nem tudta területeit tartósan ellenőrzése alá vonni, így nem tekinthető oligarchának. *Zsoldos Attila*: Az erdélyi lázadó. Ákos nembeli Mojs. In: Certamen IV. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyáiban. Szerk.: Egyed Emese et al. Kolozsvár, 2017. 237–238. p.

9 *Zsoldos Attila*: A Berettyó urai. In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Szerk.: Zsoldos Attila. Nagyvárad, 2016. 101–154. p. (Tanulmányok Biharország történetéről 3.) (a továbbiakban *Zsoldos*, 2016a.) 147–149. p.; *Zsoldos*, 2013. 222. p.

ján.¹⁰ Kutatásom kérdésfelvetései a következők: Rendelkezésre álltak-e a megfelelő erőforrások Gutkeled nembeli Joachimnak ahhoz, hogy tartományt tudjon létrehozni? Mennyiben tekinthető oligarchának? Ezen kérdések megválaszolásában legfőbb forrásaim, tekintve, hogy elbeszélő forrásokban alig bukkan fel,¹¹ a korszak okleveles emlékei: a királyi kiadványok és Joachim saját kiadású oklevelei mellett a szlavón diplomákat és Joachim rokonainak az okleveleit is vizsgálom. Fontos már az elején kiemelni, hogy Gutkeled nembeli Joachim életrajzában alapvetően a báró belpolitikai ténykedésére helyezem a hangsúlyt, a külpolitikai vonatkozásokat csak érintőlegesen tárgyalom.

Gutkeled nembeli Joachim életrajza

Az előkelő, Kézai Simon által német eredetűnek mondott Gutkeled nemzetség századokon át meghatározó volt a Magyar Királyság történetében.¹² A nemzetség első, névadó őseinek Gút és Keled ispánokat tekinthetjük, akiket 1093 és 1111 között emlegetnek az oklevelek. A *genus* a tagok birtokai alapján több ágra is osztható, a Sárvármonostori ágból erednek a Majádiak (István-bán-ág), ahonnan Joachim bán is származik.¹³ A szóban forgó ág kétségtelenül egyik legnagyobb alakja, a család hírének és vagyonának egyik megalapozója I. István bán volt, Joachim apja. Dragun fia I. István fényes életutat futott be: 1241-ben orbázi ispán, 1245-ben országbíró volt, 1246-ban, a Lajta menti ütközet után pedig a király nádorrá és somogyi ispánná nevezte ki.¹⁴ Náadori tisztségéről 1248-ban váltották le, ekkor a király kinevezte egész Szlavóniai bánjává; ebben a hivatalában megmaradt egészen 1259-es haláláig.¹⁵ Mint bán nagyobb hatalmat kapott, Trau és

10 Zsoldos, 2016a. 149., 152., 153., 154. p.

11 Mindössze házasságát említi a Stájer Rímes Krónika. Ottokars Österreichische Reimchronik. Ed.: Seemüller, Josef. In: Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. V/1–2. Hannover, 1890–1893. V/1. 35., 89. p.

12 *Simonis de Kéza: Gesta Hungarorum*. Ed.: Alexander Domanovszky. Bp., 1937. (Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadinae gestarum, I.) 189. p. A német eredetre nem utalnak sem a nemzetségben gyakran és régóta használt személynevek, sem a birtokok nevei. Karácsonyi, 1995. 471. p.

13 Karácsonyi, 1995. 508. p.

14 Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. (História Könyvtár – Kronológiák, Adattárak, 11) (a továbbiakban Zsoldos, Arch.) 30., 178. p.; Karácsonyi, 1995. 470., 472–473., 508., 512. p.

15 Zsoldos, Arch. 19., 45. p.; Karácsonyi, 1995. 512. p.

Spalato városainak is a *comese* lett,¹⁶ később pedig a hercegi címet is megkapta a királytól.¹⁷ A báni tisztség mellett István 1254-től 1258-ig Stájerország kapitánya is volt, és tevékenyen részt vett az 1258-as, ellene kirobbant stájer lázadás leverésében.¹⁸

István fiáról, Joachimról az első említés 1263-ból származik, amikor Béla herceg pohárnokmestereként szolgált.¹⁹ Születési idejét nem ismerjük, de az 1263-as oklevél alapján másodszülött lehetett. V. István trónra kerülése után az udvarban a kulcspozíciókat István ifjabb királyságának főbb méltóságviselői és támogatói kapták.²⁰ Bár az uralkodó kedvenc fia mellett betöltött pohárnokmesteri tisztségből úgy tűnik, hogy Joachim a dinasztia tagjainak konfliktusában először IV. Béla oldalán állt, a későbbiekben oldalt kellett váltania.²¹ Erről tanúskodik V. Istvánnak egy, az ifjabb királysága idejéből való adománya, amelyet egy III. András király uralkodása alatti birtokvita során említenek a Gutkeled nemzetség tagjai. Az 1297-es oklevél a Gutkeled nemzetség Egyedmonostori és Várdai ága közötti Vadaszt (Pelbárthida) nevű birtokkal kapcsolatos perben hozott döntést közli. Ennek során az Egyedmonostori ágba tartozó Kozma fia Kis Kozma azzal érvelt saját birtoklása mellett, hogy Joachim azt a birtokot Istvántól ifjabb királysága idején kapta, majd továbbadta neki.²² Az ügyben ítélező Márton alországbíró

-
- 16 *Gál Judit*: Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban; A magyar hatalomgyakorlás dalmáciai jellemzői. Bp., 2020. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) (a továbbiakban *Gál*, 2020.) 128. p.
 - 17 *Kádár Tamás*: Az uralkodóházzal vérokonni kapcsolatban nem álló világi előkelők hercegi titulusa és címhasználat a kora középkori Magyarországon. In: *Turul*, 91. (2018) 129. p. István bán nevéhez köthető még, hogy a király nevében 1252-ben betelepítette Kőrös városát. *Karácsonyi*, 1995. 513 p.
 - 18 *Bradács Gábor*: Gutkeled nembeli István szlavón bán és István ifjabb király harcai a salzburgi érsekségért vívott háborúban (1258–1259). In: *Elfelelt háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk.: Pósn László – Veszprémy László. Bp., 2016. 179., 183. p.
 - 19 *ÁÚO VIII.* 58. p.; *Zsoldos*, 2007. 116. p.
 - 20 *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp., 2002. (Magyar Történelem – Historikusok) (a továbbiakban *Szűcs*, 2002.) 210. p.
 - 21 Zsoldos Attila, bár lehetségesnek tartja, hogy Joachim István ifjabb király felé tájékozódhatott, elveti, hogy az ő embere lett volna. *Zsoldos*, 2007. 115–118. p.
 - 22 „Econverso idem comes Cosmas respondit, quod magister Iwachinus filius Stephani condam bani de eodem genere Gutkeled predictas possessiones, que quidem possessiones post obitum comitis Prebardy, heredum solatio carentis ad manus regias domini Stephani, quondam iuniore rege existente clara [sic!] memorie de regni consuetudine devoluta [!] fuerat [!] et per eundem Stephanum regem eidem magistro Iwachino collata [!], ... mediantibus privilegiis domini Ladizlai quondam regis Ungarie inclite recordationis pro suis servitiis meritoriis ... idem

végül Kozmának ítélte a birtokot.²³ Vadaszt birtok Bihar megyében található, ami a kérdéses időszakban István ifjabb király befolyása alatt állt. István Feketehalom ostroma után még az említett Kis Kozmának is adományozott itt birtokot 1265-ben.²⁴ További forrás Joachim áttételére egy 1266. augusztus 25-én kiadott oklevél, amely egy birtokcserét taglal Rátót nembeli Roland és a Baboníciók között. A *Deronicha*, *Boyna* és *Stoymerich* birtokokat érintő csere után Gutkeled nembeli Miklós kemléki ispán (Joachim testvére) jelezte, hogy része van a birtokokban. A fellebbezés után a csere azzal a feltétellel jött létre, hogy ha a király megbocsát István fiainak (Joachimnak és testvéreinek), és birtokaikat visszaadja, a cserét semmissé teszik.²⁵ Mivel a szövegben Joachim bátyja, Miklós, kemléki ispánként szerepel, hivatalviselése alapján feltehető, hogy ő nem állt át István ifjabb király oldalára, hanem végig IV. Béla mellett maradt, minek következményeként V. István királysága alatt már nem viselt méltóságot.²⁶ Joachim V. István hatalomra kerülése és bátyja mellőzése után vehette át családjában a vezetői szerepet. Mindezek után kijelenthető, hogy Gutkeled nembeli Joachim valamikor 1263 és 1266. augusztus 25. között István oldalára állt. Ekkoriban még kevesebb szlavóniai birtoka lehetett, ősi birtokai pedig István országrészébe estek, ami szerepet játszhatott döntésében. A váltás mögött az a felismerés állhatott — miként azt Zsoldos Attila több más esetben is megállapította —, hogy István oldalán nagyobb karriert tud majd befutni. Ez, ha korábban nem is, de 1269 után, Béla herceg halálával egyértelművé vált.²⁷

magister Iwachinus sibi contulisset perpetuo possidendas.” – *Kis Péter*: Kiadatlan források az Erdődy család Bécsben őrzött levéltárából (1251–1297). In: *Levéltári Közlemények*, 75. (2004) I. sz. 65–81. p. (a továbbiakban *Kis*, 2004.) 79. p.

23 *Kis*, 2004. 80–81. p.

24 Pelbárthida történetét és Kis Kozma tevékenységét Györffy György is röviden taglalja. *Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp., 1963–1998. (a továbbiakban Györffy) I. 652. p.

25 „Et hoc quidem concambium processit ex permissione magistri Chak, comitis de Vrbaz et magistri Nycolai, comitis de Kemluk, qui magister Nycolaus assistens personaliter renunciavit parti sue, quam habebat in terris, quas dominus banus dedit in concambio supradictis. Hoc eciam in presenti contractu subiunxerunt, quod si quando gracia regalis ad pietatem inclinata indignacionem suam a filiis Stephani revocaret et possessiones eorum redderet ipsis, predictum concambium eo facto esse debeat revocatum.” — *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Ed.: Smičiklas, Tadija. I–XVIII. Zagrabiae, 1904–1990. (a továbbiakban CDCr) V. 393. p.

26 *Zsoldos*, Arch. 161., 335. p. — Miklós kemléki ispánsága 1266. október 6-ig mutatható ki.

27 *Zsoldos*, 2007. 57., 118. p.

1270-ben, trónra lépése után. V. István király Joachimnak adta apja volt hivatalát: megtette egész Szlavónia bánjának,²⁸ és ezzel a legnagyobb bárók sorába emelte.²⁹ Ez is mutatja, hogy Joachim valószínűleg V. István embere volt: IV. Béla bárói közül senki sem került ilyen magas pozícióba. Joachimnak drávántúli érdekeltségein és István ifjabb királyként való támogatásán túl valószínűleg azért is sikerült ezt az előkelő tisztséget elérnie, mert felesége, Mária hercegnő, Babenberg Gertrúd lánya révén két uralkodóházzal, a Babenbergekkal és a Rurikidákkal is rokonságban állt.³⁰ Joachim erre a bizalomra a kezdetekben rá is szolgált: jelen volt a pozsonyi békénél,³¹ hűségesen szolgálta az uralkodót, megbecsült volt a királyi udvarban.

1272-ben a Magyar Királyságban hosszú belharcok után V. István uralma megszilárdult. A király az év nyarán a Drávántúlra vonult Anjou Károly szicíliai és nápolyi királlyal (1266–1285) tárgyalni, kíséretében pedig jelen volt többek között fia, a még kiskorú László herceg, Mojs fia Mojs nádor, valamint Joachim és Kemény fia Lőrinc bánok. Ám 1272. június 25. és augusztus 3. környékén olyasmi történt, amire még nem volt példa a Magyar Királyság történetében: az Una mentén, Bihács környékén tartózkodó királyi udvARBól László herceget ismeretlen okokból elrabolták.³² A tettes Joachim bán volt, aki a egyik szlavóniai uradalmának központjába, Kapronca várába zárta a herceget. A bán tettét nagy megdöbbenés fogadta, mivel látszólag semmi oka nem volt a lépésre. Lehetséges, hogy a leváltásától tartott, ezért a rövid távon legeredményesebbnek ígérkező módszerrel, a király zsarolásával akart hatalomban maradni, ám az is elképzelhető, hogy a túszejtéssel azt a bárók számára kellemetlen problémát akarta megoldani, miszerint V. István tanulva korábbi hibáiból nem volt hajlandó felosz-

28 CDCr V. 548. p. (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. I–II/4. Bp., 1923–1987. [a továbbiakban RA] 1928. sz.)

29 *Karácsonyi*, 1995. 513. p.

30 *Zöllner, Erich*: Ausztria története. Bp., 1998. (a továbbiakban *Zöllner*, 1998.) 89. p.; *Szücs*, 2002. 216. p.; *Wertner*, 1909. 406. p. Pauler szerint a házasságot 1264 táján kötötték meg, bár inkább 1269 tűnik valószínűnek. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. Bp., 1893. (a továbbiakban *Pauler*, 1893.) 359. p.

31 ÁÚO III. 253. p.; *Pauler*, 1893. 359., 377. p.

32 *Kádár Tamás*: Az 1272. évi székesfehérvári „palotaforradalom”. In: *Aetas*, 35. (2020) 2. sz. (a továbbiakban *Kádár*, 2020.) 49–50. p.; *Pauler*, 1893. 387., 389. p.; *Kádár Tamás*: Történeti valóság és manipulált, illetve meghamisított politikai emlékezet Magyarországon IV. László király uralkodása első éveiben. In: *Fons*, 20. (2013) 4. sz. (a továbbiakban *Kádár*, 2013.) 525.; *Bácsyati Dániel*: Az Árpád-kor történeti kronológiája; 997–1301. Bp., 2022. (Arpadiana X.) (a továbbiakban *Bácsyati*, 2022.) 226. p.

tani a királyságát egy hercegség létrehozásával.³³ Joachim rájöhett, hogy egy olyan konfliktust, amely őt magasra emelte, ő maga is elő tud idézni.³⁴ Annak a régi elgondolásnak, hogy jövedelmezőbb pozíciót akart, vagy hogy Erzsébet királynéval szövetségbe szeretne volna megbuktatni a királyt, csekély a valószínűsége.³⁵ Bár Erzsébet királynéval kapcsolatban felmerülhet, hogy összejátszott Joachimmal, de kapcsolatukat a források nem tisztázzák egyértelműen, politikai szövetségük megkötésére vélhetően csak később került sor.³⁶ Joachim bán tette bizonyította, hogy 1272-re a magyar arisztokrácia eljutott oda, hogy önállóan cselekedhessen politikailag, érvényesüléséhez nem volt szüksége belháborúra.³⁷ László elrablásával a magyar állam területiális egysége megingott: a magukat a királlyal egyenrangúnak tartó arisztokratáknak a királyság működőképességének fenntartása nem volt érdeke.³⁸

A király a herceg fogságba vetését követően azonnal leváltotta Joachimot a tisztségéből és sereget küldött utána,³⁹ ő maga pedig az ország szívébe utazott megromlott egészsége miatt, valamint hogy nagyobb sereget gyűjtson.⁴⁰ Kapronca várának védői, élükön Bachaler várnaggyal, kitartottak a király serege ellen.⁴¹ Joachim jól felkészült volt, V. István egészsége ellenben nagyon megromlott, és az új sereg sem érkezett meg.⁴² A király három hét betegeskedés után végül 1272. augusztus 6-án elhunyt.

V. István halálával a Kaproncát ostromló erők szétszéledtek, Joachim pedig Lászlóval Fehérvárra vonult az elkövetkező koronázásra.⁴³ Erzsébet anyakirályné is Fehérvárra utazott az ifjú királlyal érkező Joachim fogadására, ahol augusztus

33 *Kristó*, 1994. 14. p.

34 *Szűcs*, 2002. 215. p.

35 *Kádár*, 2013. 525–527. p.

36 *Kádár*, 2020. 52. p.

37 *Kristó*, 2003. 185. p.

38 *Szűcs*, 2002. 388. p.; *Almási Tibor*: A tizenharmadik század története. Bp., 2000. (Magyar Századok) (a továbbiakban *Almási*, 2000.) 155. p.

39 Az uralkodó Mojs nádort nevezte ki szlavón bánnak, Lőrinc bánt pedig nádornak. Hazai Okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. Kiad.: Nagy Imre – Pauer Iván – Ráth Károly – Vég hely Dezső. I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban HO) VIII. 439. p. (RA 2224. sz.); *Bácsatyai*, 2022. 226. p.; *Pauler*, 1893. 389. p.

40 *Kádár*, 2020. 51. p.

41 CDCr VII. 415. p. (RA 2322. sz.)

42 *Kádár*, 2020. 50. p.

43 *Pauler*, 1893. 390. p.

végén merényletet kíséreltek meg ellene.⁴⁴ Az V. Istvánhoz hű főurak támadása vélhetőleg Joachim és szövetségeseinek a hatalomból való elmozdítására, illetve a fiatal király és anyjának kizárólagos ellenőrzésére irányult. A próbálkozás sikertelen volt, a Monoszlók pedig ezek után II. Ottokár cseh király (1253–1278) udvarába menekültek.⁴⁵ A Magyarországgal nemrégiben megbékélő cseh király, aki nem szívelte Joachimot, szívesen fogadta a Monoszlókat és bőséges adományokkal látta el őket.⁴⁶ Ezt viszont nem nézte jó szemmel a korábban szintén Ottokárhoz menekülő Kőszegi (Nagy) Henrik, aki visszatért Magyarországra, ahol a királyi udvar visszafogadta a korábban ellenséges, ugyanakkor nagyhatalmú bárót.⁴⁷

IV. László szeptember 3-i koronázása után Erzsébet anyakirályné egyfajta régensi jogköröt kapott, ám vezető szerephez nem jutott, az országot a bárók irányították.⁴⁸ Joachim visszakapta báni méltóságát, befolyása pedig ismét növekedni kezdett.⁴⁹ Ebben az időben, október–november táján tűnt fel az udvarban Béla macsói és boszniai herceg, az Árpád-ház akkori legidősebb férfi tagja, hogy komolyabb beleszólást követeljen magának az ország irányításába.⁵⁰ Az így kialakuló konfliktust november közepén akarták megoldani a Nyulak szigetén egy tanácskozás keretében, ahol az akkor már Joachim támogatását élvező Kőszegi Henrik provokálni kezdte Bélát, majd a vita közben kardot rántott, és cinkostársaival összekaszabolta a herceget.⁵¹ A leszámolás után Kőszegi Henrik szabadon hagyta el a helyszínt, sőt később sem vonták felelősségre, ugyanis többeknek is

44 Az elkövetők Monoszló nembeli Egyed pozsonyi ispán, fivére, Gergely vasi ispán és rokonuk, Miklós korábbi országbíró voltak. *Kádár*, 2020. 55., 60. p.

45 *Kádár*, 2020. 55., 64. p.

46 *Kádár Tamás*: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon. Béla macsói és boszniai herceg pályája. In: Fons, 16. (2009) 4. sz. (a továbbiakban *Kádár*, 2009.) 425. p.

47 *Szabó Károly*: Kun László. Bp., 1886. (Magyar történeti életrajzok) (a továbbiakban *Szabó*, 1886.) 9. p.

48 *Zsoltos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) (a továbbiakban *Zsoltos*, 2005.) 132. p.; *Bácsatyai*, 2022. 227. p. A hatalmi csatározásokról lásd *Almási*, 2000. 155. p. és *Kristó*, 1994. 15. p.

49 CDCr VI. 5. p. (RA 2301. sz.) Csák Máté és Péter kikerültek a kormányzatból, a fontosabb méltóságokat pedig Joachim szövetségesei töltötték be. *Pauler*, 1893. 391. p.

50 Béla herceg IV. Béla király lányának, Anna hercegnőnek és Rosztyiszlav csernyigovi fejedelemnek a fia volt. *Kádár*, 2009. 412. p.

51 *Kádár*, 2009. 412., 423., 426–427. p.; *Pauler*, 1893. 394. p.; *Bácsatyai*, 2022. 227. p.

kedvezett a hatalmas területekkel rendelkező herceg halála.⁵² A politikai gyilkosság viszont elegendő indok volt az áldozat sógorának, II. Ottokár cseh királynak, hogy az egyre feszültebb belpolitikai helyzetet kihasználva háborút hirdessen az ország ellen.⁵³

November 27-re komoly változások álltak be az ország vezetésében. A jelentős hatalommal rendelkező Joachim, hogy közelebb legyen a királyhoz, a tárnokmesterséget és a pilisi ispánságot kapta meg, míg Kőszegi Henrik az ozorai és sói bánságokat.⁵⁴ A nádori méltóság szerepe megváltozott: személye már csak a legitimitást volt hivatva biztosítani az újabb és újabb kormányzatoknak, míg a valódi hatalom a főúri pártok vezetőinek kezébe került.⁵⁵ Ezek a bárói érdekcsoportok egy-két vezéregyéniségből és azok alkalmi szövetségeseiből álltak, az összetartó erő pedig a magánhatalmi érdek volt.⁵⁶ Joachim, mivel birtokaik közel feküdtek egymáshoz,⁵⁷ továbbá hatalmi céljaik is azonosak voltak és mindketten ellentétben álltak a cseh királlyal, hamar szövetségest láthatott Kőszegi Henrikben.⁵⁸

A II. Ottokár elleni háború első komolyabb mozzanataira 1273 februárjában került sor.⁵⁹ Ezen időben viszálykodás tört ki Erzsébet és Joachim tárnokmester között is: az anyakirályné és köre meg akart szabadulni a hatalmaskodó főúrtól, ami 1273 áprilisában meg is történt.⁶⁰ Erre válaszul Joachim híveivel együtt fegyvert ragadott, és június 2-án már ismét a kormányzatban ült, mint tárnokmester.⁶¹

52 Kádár, 2009. 428. p.

53 Szabó, 1886. 10. p.

54 HO VIII. 148. p. (RA 2328. sz.), ill. Kádár, 2013. 531. p.

55 Ezért találhatunk sok IV. Béla kormányzati köréből visszamaradt nádort az 1270-es évek első felében, mint Rátót nembeli Roland, Ákos nembeli Ernye, Kemény fia Lőrinc, Péc nembeli Dénes. Szűcs, 2002. 391. p.; Almási, 2000. 158. p.

56 Szűcs, 2002. 395. p.

57 Kőszegi Henrik birtokai egészen Szlavóniáig, Varasd megyéig elértek, így az elsősorban Kőrös és Zágráb megyében birtokos Joachim szomszédja volt. Zsoldos Attila: A Henrik-fiak. A Héder nembéli Kőszegiek „családi története” In: Zsoldos Attila: Vitézek, ispánok, oligarchák. Bp., 2016. (Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről) (a továbbiakban Zsoldos, 2016b.) 216. p.

58 Ebben szerepe lehetett még a Monoszlókkal szembeni közös ellenszenvüknek. Kádár, 2009. 429. p.

59 Szabó, 1886. 11. p.; Bácsatyai, 2022. 229. p.

60 RA 2362. sz.; Karácsonyi, 1995. 513. p.

61 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera: Georgii Fejér. I–XII. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban CD) V/2. 85. p. (RA 2378. sz.); CDCr VI. 41. p. (RA 2379. sz.); Pauler, 1893. 400. p.

A magyar támadásra válaszul időközben a csehek elfoglalták Győrt, aminek visszafoglalására Joachimot küldték.⁶² Ő kivette a részét a háborúból: megtámadta Nagyszombatot és megvédte Detre várát,⁶³ ám a nagyobb várak az ellenség kezén maradtak, a belső zavargások miatt pedig nem lehetett komolyabb sereget gyűjteni.⁶⁴ 1273 októberében békekötés vagy a *status quo* visszaállítása nélkül érték véget a harcok,⁶⁵ miközben a főúri csoportok közötti ellenségeskedés nyílt belháborúvá fajult. Az ellenséges csoportok közti kiegyezésre csak 1273 végén került sor.⁶⁶

1273. október 1-jén Habsburg Rudolfot — II. Ottokár követének tiltakozása ellenére — római királlyá választották.⁶⁷ A magyar udvarban örültek Rudolf megválasztásának, akinek személyében egy szövetségest vártak az Ottokár elleni háborúhoz. A szövetség legnagyobb magyar támogatója Joachim volt, aki maga is részt kért az Ottokár által jogtalanul elfoglalt Stájer Hercegségből.⁶⁸ Követelésének alapjául házassága szolgált: neje, Mária hercegnő édesanyja Babenberg Gtrúd volt, az utolsó ausztriai Babenberg herceg, II. (Harcias) Frigyes (1230–1246) unokahúga.⁶⁹ A kapcsolatok erősítése érdekében mind IV. László, mind Erzsébet anyakirályné üdvözlő levelet küldött Rudolf királynak megválasztása után, vélhetően 1274 tavaszán,⁷⁰ és igyekeztek minél hamarabb házassággal is megerősíteni a szövetséget.⁷¹ Rudolf válasza a kezdeményezésre pozitív volt, de a házassági ajánlatot a pápa elé terjesztette. X. Gergely először békítő szándékkal lépett fel Ottokár és Rudolf között, ám II. Ottokár elutasító válasza után, 1274 nyarán áldá-

62 Később már a királyi hadakat is a város alatt találjuk, amit 1273. június közepére vissza is foglaltak. RA 2486. sz.; HO III. 21–22. p. (RA 2521. sz.); *Karácsonyi*, 1995. 513. p. (Joachim pozsonyi ispán lett [RA 2355. sz.], Kőszegi Henrik volt a sereg másik vezére.); *Szabó*, 1886. 12. p.; *Pauler*, 1893. 400–401. p.

63 CD VII/4. 150. p. (RA 1474. sz.)

64 *Pauler*, 1893. 405. p.

65 *Szücs*, 2002. 394. p.

66 *Szabó*, 1886. 21., 23–24. p.; *Bácsyati*, 2022. 231–233. p.

67 *Fraknói Vilmos*: A Habsburg-ház első érintkezései Magyarországgal: 1269–1274. Bp., 1917. (a továbbiakban *Fraknói*, 1917.) 10. p.; *Pauler*, 1893. 410. p.; *Zöllner*, 1998. 90. p.

68 *Pauler*, 1893. 409., 412. p.; *Fraknói*, 1917. 12., 25–27. p.

69 *Karácsonyi*, 1995. 514. p.

70 Habsburg Rudolf a magyar udvar számára nem volt ismeretlen: már V. Istvánnal is felvette a kapcsolatot 1270 táján, erre utal Erzsébet anyakirályné levelére írt válasza. *Fraknói*, 1917. 9., 13. p.

71 RA 2570–2572. sz.

sát adta Rudolfnak a magyarokkal való szövetségére, Rudolf lányát, Klemenciát így eljegyezhetette IV. László öccse, András herceg.⁷²

1274 júniusában újra kitört a bárói ellenségeskedés, a Gutkeled–Kőszegi csoportosulás ténykedése pedig kiváltotta a Csák nemzetség vezetett bárói párt létrejöttét.⁷³ Ennek során Joachim elvesztette tárnokmesteri méltóságát, és vele bukott testvére, Miklós országbíró is, míg az időközben szlavón bánná lett Kőszegi Henriket meghagyták méltóságában. Kegyvesztettsége ellenére Henrik bán megmaradt Joachim szövetségésének: a két főúr június végén Buda mellett elfogta a királyt és az anyakirálynét, és visszaállították méltóságaikat. Miután azonban Csák nembeli Péter a királyt és az anyakirálynét kiszabadították a fogságból, Joachim és Henrik a király öccsével, a könnyebben befolyásolható András herceggel a Drávántúlra menekültek,⁷⁴ ahol sereget gyűjtöttek, és a királyhoz hű bárók ellen vonultak.⁷⁵ András herceg elrablásával Joachimék célja az ország újabb megosztása lehetett.⁷⁶ A két sereg ütközetére Fövény és Bökénysomlyó környékén, szeptember 26. és 29. között került sor, ami Joachim és pártjának vereségével zárult. A tárnokmester és Henrik fiai, Miklós és Iván (János) elmenekültek, de maga Henrik a csatában életét veszítette.⁷⁷ Ezt követően a Csákok vezetett főúri csoportosulás a Kőszegiek birtokai ellen vonult, ám Miklós és Iván Szalónak várában kitartottak, nem tudták őket hódoltatni.⁷⁸ A fővényi csata után Joachim háromnegyed évig nem viselt nagyobb méltóságot,⁷⁹ a győztes főurak kiegyezése után azonban ismét visszatért az udvarba: 1275. április 3-án már mint pilisi, május 21-én pedig pilisi és bányai ispánként említik.⁸⁰

72 *Fraknoi*, 1917. 12–14. p.

73 *Szűcs*, 2002. 395. p.; *Bácsatyai*, 2022. 234. p.

74 *ÁÚO* IV. 40. p. (RA 2558. sz.), XII. 89. p. (RA 2559. sz.); CD V/2. 207. p. (RA 2560. sz.).

75 CD V/2. 207. p. (RA 2560. sz.).

76 *Almási*, 2000. 159. p.

77 *Pauler*, 1893. 406–407. p.; *Kádár*, 2013. 532. p.

78 *Szabó*, 1886. 21. p.; *Bácsatyai*, 2022. 234–235. p.

79 1274. szeptember 25-től már Monoszló nembeli Egyed a tárnokmester. RA 2556–2557. sz.

80 RA 2596. sz., ill. RA 2599. sz. — Hozzá kell tenni, hogy Bánya csak egy határispánság volt Nyitra megyében, tehát Joachim megerősödése nem ugrásszerű. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy Joachim királynéi befolyás alatt álló ispánságok hivatalát viselhette ebben az időben. Mind Pilis, mind Bánya a korban feltehetően királynéi uralom alatt állt, így Kádár Tamás nyomán elképzelhető, hogy Joachim 1273 áprilisa után ismét érdekszövetségre lépett az anyakirálynéval. Mivel a bányai ispánságot mindkét bárói csoportosulásból viselték személyek ebben az időszakban, így feltételezhető, hogy az anyakirályné az ispánságain keresztül próbálta érdekeit érvényesíteni. *Kádár*, 2020. 56. p.; *Zsoldos*, Arch. 130–131., 180. p.; *Zsoldos*, 2005. 149. p.

Joachim befolyásának csökkenésével a Csákok vezette udvar szakított az eddigi Habsburg Rudolf melletti politikával, és II. Ottokárral terveztek szövetséget kötni a háború lezárására.⁸¹ 1275. június 5. környékén azonban Joachim újra visszakapta tárnokmesteri méltóságát,⁸² újra hatalomba segítette szövetségeseit,⁸³ és kiterjesztette befolyását az ifjú királyra.⁸⁴ Ismét tárgyalásokat kezdett Habsburg Rudolffal, és az Ottokár által a szövetség megpecsételésére tervezett családi összejövetellel kapcsolatban azt követelte, hogy a résztvevők fegyverrel jelenjenek meg. Ez viszont II. Ottokárnak nem nyerte el a tetszését, aki Joachimról meglevő rossz véleményét ki is fejtette V. István egyik lányához írt levelében.⁸⁵ Így végül a találkozó nem jött létre, a béke függőben maradt, az ország pedig politikailag inkább Rudolf felé közeledett.⁸⁶

1275 szeptemberének végén a király megbetegedett, ezért a Nyulak szigetére ment, ahova követték a főméltóságok is. A király betegeskedése alatt Joachim ellenségei az ő bukását tervezték, minek eredményeként novemberben a Csák nembeli Péter vezette bárói csoport erőszakosan leváltotta Joachim egész kormányát,⁸⁷ és az ország vezető méltóságai ismét annak ellenfelei kezére kerültek.⁸⁸ Ezt Joachimék sem hagyták annyiban, és fegyvert ragadtak, így az országban újra kitört a belháború.⁸⁹ Egész télen át tartottak a harcok, melyek különösen nagy

81 *Szűcs*, 2002. 405. p.; *Szabó*, 1886. 33. p.

82 ÁÚO IX. 115. p. (RA 2604. sz.); *Bácsatyai*, 2022. 236. p.

83 *Pauler*, 1893. 409. p.

84 HO VII. 159. p. (RA 2605. sz.) — Bár Joachim ismét hatalomban volt, pozíciójának kérdéses voltát mutatja, hogy kezdetben nem szerepelt minden méltóságsorban.

85 „Joachim, qui nec eidem regi, nec regno Ungarie fidelis existit” (CD V/2. 316. p.) — Ottokár a levelében Joachimot tartotta az országban kialakuló anarchia fő katalizátorának. Bár ezzel kétségtelenül nem tévedett nagyot, ám túlzás lenne ezzel egyetértve azt állítani, hogy kizárólag Joachim mozgatta a szálakat. Rajta kívül a Kőszegiek és a Csákok is előidézői és élvezői voltak a fennálló kaosznak. Ottokár feltehetően azért túloz levelében, mert személyes konfliktusa volt Joachimmal a Babenberg-örökségre benyújtott igény miatt, ráadásul ez alkalommal éppen V. István egyik lányát próbálta meggyőzni az ellene való fellépésre. Joachim okolása kézenfekvő volt, hiszen László herceg elrablása óta az ő kétes megítélésű tettei voltak a meghatározóak az ország bel- és külpolitikájában, mégpedig annyira, hogy még egy ellenséges ország uralkodója is felfigyelt rá. — A levél címzettjének személyét illetően felmerült Katalin és Erzsébet neve is. *Szabó*, 1886. 41. p.; *Pauler*, 1893. 321., 412–413. p., 549. 226. jegyz.

86 *Szabó*, 1886. 33. p.

87 RA 2652. sz. — Joachim utolsó említése tárnokmesterként (és bányai ispánként).

88 ÁÚO IX.117. p. (RA 2659. sz.).

89 *Pauler*, 1893. 413–415. p.

intenzitással folytak a Dunántúlon.⁹⁰ Míg Joachim a Geregyékkel a Csák nemzetség birtokait dúlta fel Fejér megyében,⁹¹ addig a király a Csákok oldalán a Kőszegiek ellen vonult.⁹² Az udvar nem tudta legyőzni a lázadó Joachimot és annak pártját, ezért 1276 júniusában kénytelen volt velük kiegyezni: Joachim, aki már több mint fél éve nem viselt országos méltóságot, visszakapta régi tisztségét, és ismét Szlavónia bánja lett, mégpedig feltehetően azért, hogy a birtokai feletti kontrollt megerősíthesse és megvéddesse azokat a lázadó Vodicsei családtól.⁹³ A sikert az tette teljessé, hogy ezzel egy időben Joachim összes ellensége kikerült a hatalomból.

1276-ban Joachim közbenjárására a magyar uralkodó szövetséget kötött Habsburg Rudolf római királlyal, András herceget pedig eljegyezték Rudolf lányával, Klemenciával.⁹⁴ Június 24-én Rudolf háborút üzent II. Ottokárnak, a cseh király mellől pedig sorra elpártoltak szövetségesei, Csehországban is meggyengült a helyzete. Rudolf az év októberében már Bécs alatt volt, mire novemberben a magyarok is Ottokár ellen vonultak, így ő kénytelen volt békét kötni és behódolni a római királynak.⁹⁵ Az 1276. november 26-án kötött béke értelmében II. Ottokár lemondott az örökletes területein kívül minden hódításáról, és ígéretet tett az 1273-ban elfoglalt magyar várak visszaadására.⁹⁶

A csehekkel vívott háború közben a Magyar Királyságban újabb belháborúk törtek ki Erdélyben és a Dráván túl. A Boszniától a Német-római Birodalom határáig fekvő területeken Babonić unokái, a Vodicseiaiak lázadoztak és Stájerországból behívott csapatokkal pusztították Joachim bánságának nemeseit és népeit.⁹⁷ A lázadás letörésére Joachim bán 1277-ben sereggel ment ellenük.⁹⁸ Vele tartott a Gutkeled nemzetségből Hodos comes, Benedek, György és Bereck is,⁹⁹ ám a hadjárat balszerencsésen végződött: 1277 tavaszán Joachim csatát veszített,

90 HO IV. 55–56. p.

91 CD V/2. 249. p. (RA 2785. sz.).

92 Kristó, 2003. 188. p.

93 A kinevezést ugyanakkor az Ottokárral kiéleződő konfliktus is indokolhatta, hiszen Szlavónia határos volt a cseh király tartományaival. CD V/2. 337. p. (RA 2721. sz.); *Pauler*, 1893. 417. p.; *Bácsatjai*, 2022. 237–238. p.

94 Szabó, 1886. 39. p.

95 *Pauler*, 1893. 422. p.

96 CD VII/5. 423. p.; Szabó, 1886. 44. p.

97 *Pauler*, 1893. 425. p.

98 *Karácsonyi*, 1995. 514. p.

99 ÁÚO IV. 179. p.

amelyben ő maga is elesett.¹⁰⁰ Karácsonyi János, Szűcs Jenő, Bácsatyai Dániel és Pauler Gyula halálának idejét 1277 áprilisa környékére, Kádár Tamás 1277 őszére, míg Szabó Károly 1278 első felére tette.¹⁰¹ Biztosan csupán annyit tudunk, hogy 1277 júliusa után már nem tűnik fel az oklevelekben. Egy 1277. július 13-án kelt kiadványban a Csák birtokok feldúlóinak egyikeként szerepel, és bár a dokumentumban nem említik, hogy halott lenne, gyanúra adhat okot, hogy a szöveg negatívan szól Joachimról.¹⁰² A július környéki elhalálozás időpontját erősíti egy 1277. július 14-én keltezett oklevél is, amely már Csák nembeli Pétert jelöli meg nádorként.¹⁰³ Egy 1277. március 8-án kiadott oklevél szövege szerint Joachim még szlavón bánként intézett birtokügyet,¹⁰⁴ mivel azonban, hogy IV. Lászlót 1277 májusának végén nagykorúsították — ami Joachimnak egyáltalán nem volt érdeke —, országos méltóságként a tavasz végén ő már nem lehetett hatalomban.¹⁰⁵ 1277. augusztus 5-én Anjou Károly a Magyarország megsegítésére küldendő hajókról rendelkezett, ami azt jelenti, hogy Joachimnak ekkorra már el kellett buknia a Vodicsai-lázadás leverésében,¹⁰⁶ a Vodicsaiak és Joachim fícére, Miklós bán közötti, 1278. április 20-án kelt békében pedig Joachim már mint jó emlékű (*bone memorie*) kerül megemlítésre.¹⁰⁷ A fentiekből az következik, hogy Gutkeled nembeli Joachim bánnak valamikor 1277 márciusa és májusa között kellett elhaláloznia, így Paulerék feltételezése esik a legközelebb Joachim halálának időpontjához.

Az egykori nagyhatalú úr halálával kormányzata is megbukott, 1277 nyarán ismét a Csákok és szövetségeseik kerültek hatalomba, a Kőszegi testvérek pedig kibuktak a kormányból.¹⁰⁸ Joachim bukása és szervezkedései családjának utóéletére is nagy hatással voltak. Halálával véget ért a Gutkeled–Kőszegi szövetség, a

100 Karácsonyi, 1995. 514. p.; Bácsatyai, 2022. 239., 240. p.

101 Karácsonyi, 1995. 514. p.; Szűcs, 2002. 401. p.; Bácsatyai, 2022. 240. p.; Pauler, 1893. 426. p.; Kádár, 2013. 539. p.; Szabó, 1886. 62. p.; Bácsatyai Dániel: A 13. századi uralkodói nagy- és kettőspecsétek kronológiája. In: Turul, 94. (2021) 18. p.

102 CD V/2. 249. p. (RA 2785. sz.).

103 HO VI. 213. p.; Zsoldos, Arch. 21. p.

104 ÁÚO XII. 194. p. (RA 2769. sz.). Emellett 1277. július 28. előtt is megjelenik bánként: CDCr VI. 225. p. (RA 2793. sz.).

105 Zsoldos, 2016a. 123. p.; Bácsatyai, 2022. 240. p.

106 Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I–III. Bp., 1874–1876. (Magyar Történelmi Emlékek 4. Osztály. Diplomáciai Emlékek II.) I. 41. p.

107 CDCr VI. 240. p.

108 Pauler, 1893. 430. p.; Zsoldos, Arch. 21., 64. p.

Köszegiek 1278-ban megegyeztek a Vodicsaiakkal, hatalmi övezeteiket elhatárolták.¹⁰⁹ Joachim testvéreinek az 1277-es, a Dráván túli kudarcos hadjárata után kárpótolniuk kellett Hodos *comest*, később birtokaikat nem tudták egyben tartani.¹¹⁰

Joachim mellett testvérei is fontos méltóságokat töltöttek be, valószínűleg ennek köszönhetően halála után még sokáig meghatározó szereplői voltak a Magyar Királyság történetének. Joachim bátyja, Miklós, háttérbe szorult öccse mellett. 1273 októberétől 1274 júniusáig országbíró és gecekei ispán volt, 1275 júniusában pedig horvát bánná nevezték ki. Joachim halála után ő lett a nemzetség feje, aki 1278-ban megkapta a szlavón báni méltóságot, amelyet 1279-ig viselt.¹¹¹ Ezt követően több báróságban igazolhatóan nem találkozunk vele, 1281-ben kegyvesztett lett, a király elkobozta birtokait.¹¹² Ez azonban nem tarthatott sokáig, mivel 1283-ban már békéltetőként lépett fel a Monoszló család tagjai között,¹¹³ tekintélyes személyként tartották számon, és 1290-ben még élt.¹¹⁴ Joachim másik testvére, István, 1272–1273-ban boszniai bán volt, majd ezt követően 1278–1279-ben országbíró és mosoni ispán lett. 1281-ben Miklóssal együtt rövid időre ő is kegyvesztetté vált, 1286-ban azonban már szlavón bánként találkozunk vele,¹¹⁵ aki 1290-ben már nem élt. Joachim harmadik testvérét, Pált, halála után annak fiai mint bánt említik, ám erre egy 1283-ban kelt oklevélen kívül más bizonyítékunk nincs, ráadásul ebben sem nevezik meg bánságának területét.¹¹⁶ Pál mester bánsága ellen szól az a körülmény is, hogy önmagát sosem hívta annak, és egy 1290. évi pápai dokumentumban is csupán mesterként szerepel.¹¹⁷ Pál mesterről 1291 után nem tudni semmit; elszegényedett fiai ugyan előszeretettel hivatkoztak rá mint bánra, amit valószínűleg csak a tekintély növelésére tett próbálkozásként értékelhető.¹¹⁸

109 *Almási*, 2000. 160. p.

110 *Karácsonyi*, 1995. 518–519. p.; *Pauler*, 1893. 430. p.

111 *Zsoldos*, Arch. 32., 47–48. p.

112 HO VIII. 213. p.

113 HO VII. 181–182. p.

114 ÁÚO IV. 367. p. — A pápa felszólította a magyar főurakat, hogy támogassák követét IV. László megjavításában. Ebben a sorban Miklós és Pál is szerepel. *Karácsonyi*, 1995. 515. p.

115 *Zsoldos*, Arch. 34., 47., 52. p.

116 HO VIII. 191. p. (RA 3234.); *Zsoldos*, Arch. 342. p.

117 ÁÚO IV. 367. p.

118 HO VIII. 294–295. p.

Gutkeled nembeli Joachimnak egyetlen leszármazottja volt, egy ismeretlen nevű leány,¹¹⁹ akit Borsa nembeli Tamás fia Lóránt erdélyi vajda, Borsa nembeli Kopasz nádor testvére vett el.¹²⁰ A házasság, tekintve, hogy 1277 után a Gutkeled nemzetség már nem tudott akkora hatalomra szert tenni, mint Joachim idejében, és a Borsa nemzetség tagjai ebben az időben emelkedtek fel, egyenrangúnak tekinthető. A házasságot, mivel Borsa nembeli Lóránt 1282-ben, a Geregyék legyőzése után tett szert országos méltóságára,¹²¹ valamikor az 1280-as években kötötték meg.¹²² Joachim birtokait testvérei osztották szét maguk között, főként István kezén találunk belőlük szép számban, egyetlen utódának leánynegyedét a család pénzben fizette ki.¹²³

Az oligarchaság kérdése

Birtokok

Egy tartomány kiépülésének vizsgálatánál első helyen szerepel a birtokok elhelyezkedésének, koncentrációjának, valamint a várak, a tartományok és az oligarchák központjainak vizsgálata.¹²⁴ Gutkeled nembeli Joachim és testvérei tartományának alapjait apjuk, a nagyhatalmú István bán és herceg fektette le. István 1246-ban a Közép-Szolnok megyei aranyosi uradalomban bírt részeket,¹²⁵ és területeit folyamatosan bővítette. Gutkeled nembeli Miklós fia Páltól (a sárvármonostori ágról) is szerzett részeket,¹²⁶ később pedig birtokot is cseréltek. Az aranyosi és a majádi birtokok 1259 környékén bekövetkező cseréjének oka, hogy a stájer háborúk alatt Pál súlyos veszteségeket szenvedett és fogságba esett, kiváltásánál

119 Anjou-kori okmánytár. Szerk.: Nagy Imre – Nagy Gyula. I–VII. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban AOkm) III. 320. p.

120 *Karácsonyi*, 1995. 224. p.

121 *Zsoldos*, Arch. 40. p.; *Zsoldos*, 2013. 215. p.

122 Mivel Joachim az 1260-as években nősült, lánya 1280 után léphetett házasulandó korba.

123 HO VIII. 190. p.; AOkm III. 320. p.; *Karácsonyi*, 1995. 515–516. p.

124 *Fügedi*, 1977. 34. p.; *Kristó*, 2003. 269. p.

125 *Karácsonyi*, 1995. 517. p.

126 HO I. 24.; *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. In: Magyar Középkori Adattár (CD-ROM). Bp., 2001. (a továbbiakban *Engel*, 2001.) Gutkeled nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla.

István bánnak kellett segédkeznie.¹²⁷ Miután István szlavón bán lett, igyekezett bántága területén is birtokokat szerezni. 1251-ben kapta meg *Szlath* (ma: Slavsko Polje, Hr.)¹²⁸ Zágráb megyei birtokot, illetve a Kninhez közeli *Verh* (Vrh), valamint a közelebről lokalizálhatatlan és a kutatásban eddig ismeretlen *Grahova* (Grahova) nevű birtokokat.¹²⁹ István szerzeményeinek kell tartani a később fiai kezén lévő Sztenicsnyák várát¹³⁰ és Borsonóc birtokát is.¹³¹ Szlavónián kívül István a Tisza mentén is igyekezett ősi birtokait gyarapítani: 1245-ben IV. Béla neki adományozta a Szabolcs megyei *Goa* (Gáva) birtokát,¹³² míg 1254-ben megvette a Szabolcs megyei *Dada* (Tiszadada),¹³³ a Zemplén megyei *Garabsa* (Gerebse, Gerepcse),¹³⁴ *Budilo* (Bodoló) és *Garus* (Karos) falvakat.¹³⁵ A Fejér megyei *Guth* (Gút) falu idegen kezekre került részét is visszaszerezte.¹³⁶

1272-ben Joachim László herceget Kapronca várába záratta.¹³⁷ Kapronca várának hovatartozása a Joachim életében keletkezett oklevelekből nem derül ki teljes bizonyossággal, ám vannak arra utaló jelek, hogy Joachim magánvára volt. Kapronca 1272 és 1277 között egyedül a herceg elrablásával kapcsolatban ke-

127 ÁÚO V. 66–67. p.; *Karácsonyi*, 1995. 516., 517. p.

128 *Mező András*: Templomneveink a középkorban. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXIV. (1998) 134. p. A birtokoknál, ahol lehetséges volt, zárójelben a mai nevet adtam meg.

129 CDCr IV. 469. p. (RA 957.) — Verh és Grahova birtokok azonosítását és lokalizációját megnehezíti az oklevél sérült volta.

130 CDCr VI. 262. p.

131 CDCr V. 393–394. p.; Ezen már említett oklevél szerint, István 1266 előtt a Zrin várától nyugatra fekvő *Boyna* (Bajna), *Serovicha* (Szeronica) és *Stoymerich* (Sztójmeric) birtokokban bírt részeket, melyek később kikerültek a Gutkeledék kezéből.

132 *Németh Péter*: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza, 1997. (a továbbiakban *Németh*, 1997.) 78. p.

133 *Németh*, 1997. 58. p.

134 HO VII. 44. p.; *Vályi András*: Magyar országnak leírása. Mellyben minden hazánkbeli vármegyék, városok, faluk, puszták, uradalmak, fábrikák, kutak, hámorok, savanyú és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, földes urok, fekvések, történettyek, külömbféle természeti tulajdonságaik, a betűknek rendgyek szerint feltaláltatnak. II. köt. Buda, 1799. 29. p.

135 HO VII. 44.; *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp., 1890–1897. (a továbbiakban *Csánki*) I. 343., 351. p.

136 HO VII. 44.; Györfy II. 386–387. p.

137 CDCr VII. 415. p. (RA 2322. sz.).

rül elő a forrásokban.¹³⁸ A trónörökös elrablójának következetes elhallgatása az oklevelekben egyértelműen Joachim és a többi báró befolyásának tudható be.¹³⁹ Ám ezzel együtt a király egy alkalommal sem említi, hogy a vár a sajátja vagy az apjái lett volna, amiből következhet, hogy a herceg elrablója és a vár tulajdonosa ugyanazon személy, Gutkeled nembeli Joachim volt. Bachaler, Kapronca várnagya, Joachim familiárisa volt, ami tovább erősíti a magánvári jelleget. Ezen felül Joachim nem kísérelte volna meg elrabolni Lászlót, ha nem lett volna biztos a sikerében. Márpedig ahhoz, hogy sikeresen szembeszegüljön a királyi sereggel, erős hatalmának kellett lennie a területen, ami feltételezi egy magánvár meglétét. Mindezek után megállapítható, hogy Kapronca vára Joachim magánvára volt, mégpedig Kőrös megyei hatalmának központja. Az 1274-ben, Joachimtól ideiglenesen elkobzott területek között említik még *Malcha* (Málca) birtokát is,¹⁴⁰ azonban ezen túl Joachim időszakából nem rendelkezünk az ő birtokait felsoroló forrással, az eladományozott területek, mint *Prevarthyda* (Pelbárthida) birtokát leszámítva.¹⁴¹

A Gutkeled-tartomány kiterjedésének és elhelyezkedésének vizsgálatánál Joachim testvéreinek későbbi birtokügyleteire kell hagyatkoznunk. 1278-ban II. Istvánt, Joachim testvérét a király megerősítette *Haczok*, *Myhad* (Majád), *Hotwon* (Hutina),¹⁴² *Sepnek* (Sopnica) és *Borsonuch* (Borsonóc) birtokokban.¹⁴³ 1281-ben Joachim testvérei, Miklós, István és Pál közösen bírták Szatmár megyében *Berney* (Börvej, Berveni) és *Toth-Berney* (Tót-Börvej),¹⁴⁴ Borsodban *Turgan* (Tiszatarján) és *Pulkuna* (Tiszapalkonya),¹⁴⁵ Szabolcs megyében *Beud* (Büd), *Hugey*

138 Az ominózus fogságot megelőzően egyedül 1207-ben tűnik fel Kapronca neve a forrásokban, ám ekkor még csak egy patakot jelölnek ezzel a névvel. *Petrić, Hrvoje*: Regesta za povijest Koprivnice do 1600. Godine (Izbor). In: Podravina, 12. (2013) é. 23. 160. p.

139 HO VI. 195. p. (RA 2431. sz.); ÁÚO XII. 91. p. (RA 2555. sz.); *Kádár*, 2013. 530. p.; *Fügedi*, 1977. 153. p.; *Kádár*, 2020. 50. p.

140 CD V/2. 207. p.; Csánki I. 356. p.

141 Pelbárthida birtokát 1272 és 1277 között valamikor Gutkeled nembeli Kozmának adta. *Kis*, 2004. 79. p.; Györffy I. 652. p.

142 *Szamota István*: Sztenicsnyák várába való instructio avagy tanulság Giczi Farkas uramnak. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1. (1894) 77. p.

143 „Joachinus banus, frater eiusdem tenuit et possedit, et specialiter possessiones Haczok, Myhad, Hotwon, Sepnek et Borsonuch vocatas” — HO VIII. 190. p. — Ezek a birtokok korábban Joachim kezén voltak.

144 *Németh Péter*: A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig. Nyíregyháza, 2008. (Jósa András Múzeum Kiadványai 60.) (a továbbiakban *Németh*, 2008.) 36. p.

145 Györffy I. 798., 811. p.

(Érpatak), *Geler* (Gellér),¹⁴⁶ *Dada* (Tiszadada) és *Goa* (Gáva) birtokokat.¹⁴⁷ A testvéreknek Zágrábban egy palotájuk is volt, amit először, ismeretlen időpontban a Joachim utolsó csatájában elszenvedett sérüléseiért Hodos *comes*nek ajándékoztak, majd 1291-ben azt visszakérve Gilion *comes*nek adták ajándékkul, Hodost pedig bizonyos, Borsod megyében található palkonyai (*Polkuna*), illetve Szabolcs megyében fekvő bökönyi (*Buken*), micskei (*Myxe*) és györki (*Gyurk*) birtokrészekkel kárpóolták.¹⁴⁸ A Gutkeledék zágrábi palotája még István bán idejében épült fel, és fontos adminisztrációs, illetve hatalmi csomópont volt az ekkor központtá váló Zágrábban.¹⁴⁹ Joachim fivére, Miklós bán fiainak, a majádi uradalom birtokosainak osztozkodásánál az uradalomból nevesítve van a Sopron megyei *Mayad* (Majád), *Scentgurg* (Szentgyörgy), *Zazlup* (Oszlop), *Midics* (Medgyes), *Zabemortun* (Szabómarton, Kismarton).¹⁵⁰ Pál fiai 1310 előtt elzálogosították a Zemplén megyei *Wrus* (Örös, Strážne)¹⁵¹ nevű birtokukat, amelyet később nem tudtak kiváltani. Végül az Imregi család váltotta ki nekik, amiért hálából Pál fiai az Imregieknek adták *Gerel* (Gellér) nevű birtokukat.¹⁵² 1307-ben Pál fiai átengedték a Báthoriaknak *Enchench* (Encsencs)¹⁵³ nevű birtokukat,¹⁵⁴ 1310-ben pedig *Gerust* (Géres), *Gerebset* és *Öröst* adták át az Imregieknek bizonyos Szabolcs megyei birtokokért cserébe.¹⁵⁵ Ugancsak Pál fiainak osztozása során említik a Zala megyei *Chatar* (Csatár), *Kezepfalu* (Középfalu), *Vluesfalua* (Ölyvesfalva) és *Apathy* (Apáti) nevű jószágokat,¹⁵⁶ a csatári monostor kegyuraságának falvait és *Neugrad* (Légrád), *Mali* (Máli), *Kemiechiche* (Kamenica) és *Ilouch* (Jalsóc)

146 Gellér birtokot Gerel birtokkal kell megfeleltetni, latin nevük hasonló (*Geler* és *Gerel*), egyszerű elírásról lehet szó. A kettő birtok azonosságát támasztja alá az a tényező, hogy Gerel Szabolcs megyében, annak a Dada nevű falunak a közelében fekszik, amellyel együtt Gellért először említették. HO VIII. 213. p.; CD X/3. 224. p.

147 HO VIII. 213. p.; *Németh*, 1997. 50., 58., 78., 79–80., 95. p.

148 CDCr VII. 35., 37. p.; Györffy I. 798. p.; *Németh*, 1997. 48., 84., 132. p.

149 CDCr VII. 35. p.; *B. Halász Éva*: Zágráb vagy Körös? In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica, 142. (2017) 73. p.

150 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 40 278.; Kiadása: CD VII/3. 118–120. p.; Csánki III. 619., 620., 631., 636. p.

151 Csánki I. 359. p.

152 CD X/3. 224. p.; *Németh*, 1997. 79–80. p.

153 *Németh*, 2008. 76. p.

154 AOkm I. 616. p.

155 CD X/3. 220. p.

156 Csánki III. 28–29., 41., 49–50., 74. p.

birtokokat Kőrös megyében.¹⁵⁷ Ezen kívül Joachim testvérei utódainak birtokügyeiben előkerül még Szabolcs megyéből *Geurkerequi* (Györkkerekei, a mai Téglás határában), *Feeleghaz* (Félegyház), *Kysbuken* (Kisbököny), *Zabolch* (Szabolcs),¹⁵⁸ Szatmár megyéből *Sene* (Csenger),¹⁵⁹ Zemplén megyéből *Rasca* (Ráska), *Eghasasrasca* (Ráska), *Hegi* (Hegy), *Scachan* (Szkács).¹⁶⁰ Mindezen birtokokról feltételezhető, hogy korábban Joachim és testvéreinek kezén voltak, a Gutkeledék ősi birtokai közelében fekszenek, korábbi adományozásukról nincsen információ, így ősi birtokokoknak tekinthetők. Joachim és családja a Gutkeled nemzetség Sárvármonostori ágába tartozott, amelynek összekötő kapcsa a sárvármonostori kegyuraság volt,¹⁶¹ amelyhez *Zenmartun* (Tiborszállás) falu is tartozott.¹⁶²

A fentebb felsoroltak azok a birtokok, amelyek a rendelkezésre álló források és az eddigi kutatások alapján Gutkeled nembeli Joachimhoz és testvéreihez köthetők. A fenti felsorolás csak azokat a birtokokat tartalmazza, melyek Joachimé, illetve testvéreié lehettek 1277 előtt, az azutáni szerzemények nincsenek feltüntetve. Hogy Joachim birtokairól a báró életéből miért nincs adatunk, csak találgatni lehet. Valószínűleg országos hivatalai és a belháborúk miatt a birtokviták kezelésére kevésbé volt alkalma, illetve tisztségei és tekintélye miatt nem valószínű, hogy sok birtokvitája lehetett. Ahogyan az Joachim testvéreinek hivatalviselésén és birtokain is látszik, a Gutkeled-tartomány a fivérek, Joachim, Miklós, István (és Pál) együttműködésén alapult. A testvérek együttműködésében a vezető szerep Joachimé volt, fivéreinek 1272 utáni előmenetele az ő politikai szerepléséhez volt kötve. Midőn Joachim megbukott, testvérei is vele buktak, amikor viszont felemelkedett, testvérei is vele tartottak.¹⁶³ A felsorolt birtokokból a legtöbb Engel Pál térképe alapján beazonosítható,¹⁶⁴ ám tekintettel kell lennünk a Dráván túli

157 CD IX/6. 59. p.; *Karácsonyi*, 1995. 520. p.

158 *Németh*, 1997. 48., 75., 84., 169. p.

159 *Németh*, 2008. 262–263. p.

160 AOkm I. 606., II. 435., V. 523. p.; A zichi és vásonkeői Zichy család idősb ágának okmánytára. Szerk.: Nagy Iván et al. I–XII. Bp., 1871–1931. I. 337–339. p.; *Karácsonyi*, 1995. 520–521. p., Csánki I. 349., 360., p.

161 *Németh*, 2008. 259. p.

162 CD IV/2. 67. p.; *Karácsonyi*, 1995. 507. p.; *Németh*, 2008. 288. p.

163 *Zsoldos*, Arch. 32., 47., 48., 52. p.

164 Ahol külön nem jelöltem, ott Engel Pál térképét használtam az azonosításra. *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Hungary in the Late Middle Ages. Digital vector map and attaching database about the settlements and landowners of medieval Hungary. Bp., 2020.

topográfiai azonosítás nehézségeire, a települések és az okleveles anyag pusztulására.¹⁶⁵ Karácsonyi idejében ezen birtokok közül csak néhány azonosítására volt lehetőség, most azonban Joachim birtokainak jelentős részét sikerült térképre helyezni. Munkám az azonosítatlan birtokok számát hétre tudtam szűkíteni. Karácsonyhoz képest van egy újonnan megtalált birtok (Grahova), továbbá sikerült azonosítani és térképre tenni Hutina, Sopnica, Kamenica és Gerebse birtokokat. Mindezek mellett Bodoló (Zemplén, Őrös és Pácin között),¹⁶⁶ Grahova (Szlavónia), Haczok (Szlavónia), Középfalu (Zala, Csátár és Botfa között),¹⁶⁷ Szkács (Zemplén megye), Verh (Knin tájékán)¹⁶⁸ birtokok pontos lokalizációjára — általában a fent említett okokból — nem volt lehetőség.

Gutkeled nembeli Joachim birtokainak koncentrációja, valamint várainak elhelyezkedése alapján a következő megállapítások tehetők: Joachim születő tartománya Szlavóniában, azon belül is Zágráb és Kőrös megyékben helyezkedett el, de mellette gondot fordított ősi, Szabolcs, Szatmár, Borsod, Bihar és Zemplén megyékre kiterjedő birtokai növelésére is. A születendő Gutkeled-tartomány Kőrös megye északi és nyugati részeire, illetve Zágráb megye keleti részére terjedt ki. A hatalom stabilitásáért a tartományok szervezésénél elengedhetetlen várak, jelen esetben Kapronca és Sztenicsnyák feleltek. Kapronca biztosította Kőrös megyét, míg Sztenicsnyák Zágráb megyéért felelt. A Gutkeled nemzetség szlavóniai tartománya — dacára Joachim bán erős hatalmának — egy születőfélben lévő tartomány volt, a Gutkelednek csak egy generáció óta voltak birtokosok a körzetben Joachim színrelépésekor,¹⁶⁹ nem volt elég idejük ahhoz, hogy kellően elmélyíthessék és kiépíthessék területiális hatalmukat. Ez viszont nem jelentette azt, hogy ne rendelkeztek volna erős tartománnyal: 1272-ben Kapronca vára kitartott a királyi seregek ellen, az 1272 és 1277 közötti belháborúkban pedig Joachim mindig vissza tudta magát küzdeni az ország vezetésébe, amiben nagy szerepe lehetett a tartományán alapuló magánhaderegének. Gutkeled nembeli Joachim és testvéreinek tartománya az 1270-es évek egyik legerősebb kiala-

165 Engel Pál: A Drávántúl középkori topográfiája: a történeti rekonstrukció problémája. In: Történelmi Szemle, 39. (1997) 3–4. sz. 297–298. p.

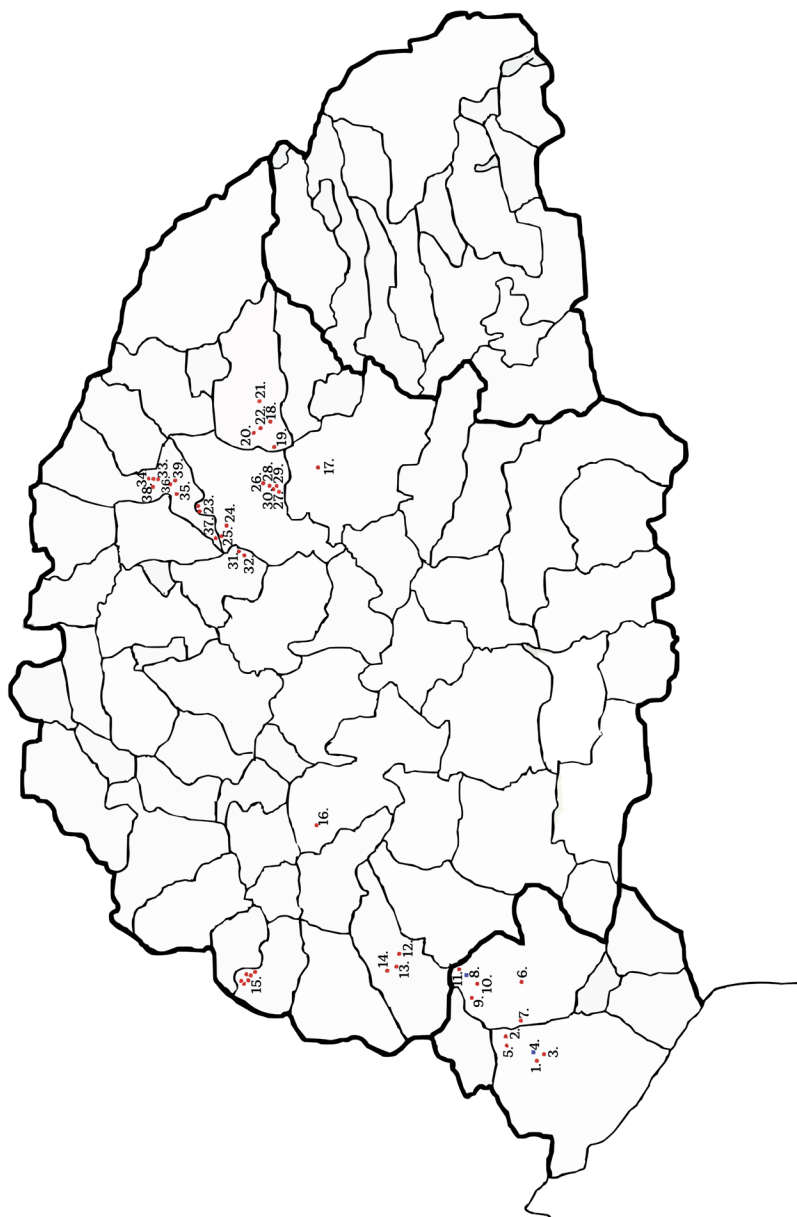
166 Csánki I. 343. p.

167 Csánki III. 38. p.

168 Karácsonyi, 1995. 517–518., 521. p.

169 A Gutkelednek István előtt is adtak szlavón bánokat, Apajt és Miklóst, ám ők, a leszármazottaik, illetve a birtokaik nem álltak kimutatható összeköttetésben István bánnal és fiaival. Zsoldos, Arch. 44., 45. p.; Karácsonyi, 1995. 509. p.; Eckhart Ferenc: Adalékok a Gut-Keled nemzetség genealógiájához. In: Turul, 29. (1911) 38. p.

Gutkeled nembeli Joachim és testvéreinek birtokai 1272–1277

Gutkeled nembeli Joachim és testvéreinek birtokai*Zágráb megye*

1. Hotwon
2. Sepnek
3. Szalath
4. Sztenicsnyák vára
5. Zágráb (palota)

Kőrös megye

6. Borsonuch
7. Ilsouch
8. Kapronca vára
9. Kemiechiche
10. Mali
11. Neugrad

Zala megye

12. Apathy
13. Chatar
14. Vluesfalva

Sopron megye

15. Majádi uradalom (Mayad, Midics, Scentgurg, Zabemortun, Zazlup)

Fejér megye

16. Guth

Bihar megye

17. Prevarthyda

Szatmár megye

18. Berney
19. Enchench
20. Sárvármonostori kegyuraság
21. Sene
22. Zenmartun

Szabolcs megye

23. Goa, Zabolch
24. Beud
25. Dada
26. Feeleghaz
27. Geurkerequi
28. Hugey
29. Kysbuken
30. Myxe

Borsod megye

31. Polkuna
32. Turgan

Zemplén megye

33. Eghasasrasca, Rasca
34. Hegi
35. Garus
36. Garabsa
37. Gerel
38. Malcha
39. Wrus

kuló magánhatalmi központja volt a Kőszegi-tartomány mellett. A Gutkeledék Szabolcs és Szatmár megyei ősi birtokai azonban, bár a családtagok ezeket sem hanyagolták el, nem nevezhetők főúri tartománynak. Joachim és testvérei hivatalviseléséből látszik, hogy ők sem tekintettek így ezekre a birtokokra: azon megyék ispánságait, melyekben feküdtek, semmilyen módon nem próbálták megszerezni, a három hivatalt viselő Gutkeled fivér közül sem Joachim, sem Miklós, sem István nem viselt ispánságot vagy egyéb tisztséget ősi birtokaiknak még csak a közelében sem.¹⁷⁰ Ezt erősíti az a tény is, hogy a Gutkeledék nem építettek várat ősi birtokaik mellett, nem próbálták a területet befolyásuk alá hajtani. Ősi birtokaik inkább mint familiárisoknak adott adományok és mint további bevételi forrás funkcionálhattak.

Joachim halála után testvérei hamar elveszítették vezető pozíciójukat Szlavóniában: a Vodicsaiakkal való ellenségeskedés következtében Sztenicsnyák vára Vodicsai István kezébe került, Kapronca vára pedig az 1300-as években biztosan, de feltehetően azt megelőzően is már a Kőszegiek kezén volt.¹⁷¹ II. István bánnak nem voltak utódai, míg Miklós bán és Pál mester kiskorúságban hagyták hátra leszármazottaikat. A Gutkeledék vezető szerepe a Drávántúlon így a századfordulós belháborúk során megszűnt, bár ismert szlavóniai birtokaik többségét megtartották.¹⁷²

Familiárisok

A familiárisok és birtokaik által a nagybirtokos még nagyobb területekre ki tudta terjeszteni befolyását, seregének gerincét is ők adták.¹⁷³ Beazonosításukat két fő szempont alapján végeztem el. Egyrészt a Joachim által kiadott oklevelekben egy személy nevéhez kapcsolva a *dilectus et fidelis noster* kifejezést kerestem, mely a familiárisi függés legegységesebb jele, másrészt a Joachim által saját birtokaiból foganatosított adományokat vizsgáltam, amelyek egyértelműen a megadományozott függéséről árulkodnak. Ezeken kívül a Joachim alatt bármiféle szolgálatot tevő embereket, az ispánokat, megbízottakat is vizsgáltam. Gutkeled nembeli Joachim familiárisai közül eddig négyet ismert a szakirodalom: Bachaler és Hodos

170 Zsoldos, Arch. 311., 317., 335. p.

171 CDCr VI. 262. p.; AOkm I. 386–387. p.

172 Karácsonyi, 1995. 516., 518–520. p.

173 Kristó, 2003. 279–280. p.

*comes*eket, illetve Basztély nembeli Lászlót és Károlyt.¹⁷⁴ Bár a várjobbágyok gyakran voltak familiárisok, és Joachim is többször intézkedett várjobbágyokat érintő ügyekben,¹⁷⁵ ilyen kapcsolatra nincs forrásadatunk. Szlavóniára egyébként jellemző, hogy az első igazolható várjobbágyi familiáris Kőrös megyéből 1412-ben jelent meg.¹⁷⁶ Ezeken felül István bánnak, Joachim apjának három familiárisa ismeretes, és bár nincsen semmiféle adat arról, hogy Joachim „megörökölte” volna őket, ám ettől ez még nem zárható ki, tekintve, hogy apja familiárisai közül ketten később beléptek Joachim familiájába is. A familiárisok általában nem öröklődtek, ám fennmaradhatott a kapcsolat köztük és az elhunyt úr utódai között.¹⁷⁷

Bachaler *comes* feltehetően egy jelentéktlenebb, Vas megyei nemesi, esetleg várjobbágyi család tagja volt. Mint Vas megyei birokos valószínűleg korán a Kőszegiek szolgálatába állt. 1253-ban kitüntette magát IV. Béla morvaországi hadjáratában, amiért 1255-ben a király neki adományozta a vasvári várispánság Szarakad nevű földjét.¹⁷⁸ 1258. szeptember 26-án a vasvári káptalan előtt megosztott testvéreivel, Lőrincsel és Keménnyel és más rokonaival a közös tulajdonú Olaszka nevű birtokon.¹⁷⁹ Az 1260-as évekből nem maradt fenn róla oklevéles forrás, vélhetően ebben az időben lépett be Joachim familiájába.¹⁸⁰ Miután Joachim 1272 nyarán elrabolta László trónörökös, Kapronca várába zárta, ahol Bachaler volt a várnagy. Bachaler hűségesen és eredményesen védte ura várát a trónörökös kiszabadítására érkező királyi seregekkel szemben, amelyek V. István király halála után üres kézzel tértek vissza. Joachim meghálálta várnagyának hűséges kitartását: valamikor 1272. november 18. előtt IV. László királlyal megerősíttette őt Szarakad földjében.¹⁸¹ 1273-ban II. Ottokár ellen harcolt testvéreivel,

174 Engel, 2001. Gútkeled nem 1. Rakamazi ág 1. tábla.; Borosy András: Főurak, familiárisok, udvari harcosok Magyarországon a XIII. században. In: Hadtörténelmi Közlemények, 25. (1978) 3. sz. (a továbbiakban Borosy, 1978.) 324. p.

175 CDCr V. 625. p. (RA 2202. sz.), XIII. 65. p. (RA 2222. sz.), V. 602–603. p.

176 B. Halász Éva: A kőrösi várjobbágyok a 13–15. században. In: Középkortörténeti tanulmányok. VII.; A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai. Szerk.: Kiss P. Attila et al. Szeged, 2012. 316. p.

177 Ez az eshetőség már csak a jelen esetben fennálló forrásadottságok miatt sem zárható ki. Zsoldos Attila: Kassa túszej. Pillanatfelvétel 1311-ből Aba Amádé familiájáról. In: Történelmi Szemle, 39. (1997) 3–4. sz. 361. p.

178 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 230 146. (RA 1058. sz.)

179 DF 279 073. Kiadása: HO V. 29. p.

180 Kádár, 2013. 534. p.

181 CDCr VII. 415. p. (RA 2322. sz.).

Keménnyel. Február elején Csák nembeli Mátéval és Joachimmal betört az Osztrák Hercegségbe és Morvaországba, április végén Kőszegi Iván alatt Győrnél, augusztusban pedig Laa mellett harcolt Ottokár seregei ellen, majd Kőszegi Miklós alatt részt vett a Marchegg melletti csatában is.¹⁸² Szolgálataik jutalmául Bachalert és Keményt Kőszegi Miklós megadományozta Konsa¹⁸³ nevű birtokából, amit a király 1275. július 21-én privilegiális formában is megerősített.¹⁸⁴ Joachim halála után Bachaler neve birtokügyek és végrendelkezésének kapcsán többször is előkerült, 1300 táján hunyhatott el.¹⁸⁵ Bachaler *comes* familiárisi mivolta ismert tény. Sok szálon kötődött a Gutkeled–Kőszegi bárói csoportosuláshoz, a frakcióhoz való hűsége megkérdőjelezhetetlen volt, még a királyi erők ellen is megtartotta Kapronca várát, urinak különböző hadjárataiból, megmozdulásaiból kivette a részét, amiért bőségesen meg is jutalmazták. Bachaler birtokai Vas és Kőrös megyékben voltak. Az ismert birtokokat leszámítva vélhetően több birtokkal is rendelkezett Kőrös megyében, a Dráva közelében, Kapronca környékén, hiszen a várnagyok birtokai nemritkán közel estek a rájuk bízott várakhoz.¹⁸⁶ Bachaler személye különleges, hiszen két nagyhatalmú család szolgálatában is állt: mint a Kőszegi Henriket és Gutkeled nembeli Joachimot egyaránt ismerő személy, fontos tagja volt a Gutkeled–Kőszegi szövetségnek.

Gutkeled nembeli Hodos *comes* a Gutkeled nemzetség Rakamazi ágából származott,¹⁸⁷ a Szakolyi család őse, Joachim bán zágrábi ispánja volt 1270 és 1272 között,¹⁸⁸ mialatt Hodos leginkább birtokokkal kapcsolatos ügyeket foglalt el.¹⁸⁹ Joachim 1270. szeptember 4-én neki adományozta Pseric földjét.¹⁹⁰ Hodos utolsó említése mint zágrábi ispán 1272. február 9-én történt,¹⁹¹ ám tekintve, hogy ispánsága alatt kevés oklevélben szerepel, és hogy Joachim közeli rokona volt, biztos állíthatjuk, hogy László herceg elrablásáig, 1272 júniusáig hivatalban ma-

182 Kádár, 2013. 535. p.

183 Kőszegi Miklós ezen birtoka valószínűleg Kőrös megyében található. Kádár, 2013. 535. p.

184 CDCr VI. 114. p. (RA 2622. sz.).

185 ÁÚO XII. 326. p.; RA 3695.; Kádár, 2013. 535. p.

186 Fügedi, 1977. 49. p.

187 Karácsonyi, 1995. 475. p.

188 Zsoldos, Arch. 230. p.

189 CDCr V. 557., 594. p.

190 „Nos, Joach(i)mus banus totius Sclavonie. [...] fecerit nobis offerri processum seu sentenciam Hodus comitis nostri Zagrabiensis, dilecti et fidelis nobis” – CDCr V. 558. p. — Hodos comes familiárisi voltát megerősíti a „kedves és hű emberünk” kifejezés használata is.

191 CDCr V. 619. p.

radt. Később sem távolodott el Joachimtól: 1277-ben vele tartott utolsó hadjáratába a Vodicsaiak ellen, amikor elvesztette bal kezét és fogságba is esett.¹⁹² Emiatt Joachim testvérei kártérítésként először zágrábi palotájukat adták át Hodosnak, majd 1291-ben — mivel azt el akarták adni — lecserélték bizonyos palkonyai, bökönyi, miskei és györki birtokrészekre, melyek Szakoly környékén feküdtek.¹⁹³ Sebesülése ellenére 1278. augusztus 26-án Hodos harcolt a dürnkruti csatában.¹⁹⁴ Hodos *comes* Joachim nemzetségének a tagja volt, így viszonyuk különleges. Hodos is kihasználta — mint nemzetségének más tagjai — Joachim pozícióját és befolyását a felemelkedésre, ám kitartott mellette a végsőkéig. Joachim számára előnyös volt Hodos alkalmazása, hiszen mint nemzetségének tagja, megbízható volt. Hodos saját birtokai Joachim Szabolcs, Borsod és Bihar megyei birtokai közelében feküdtek, ahogyan nemzetségi ágának birtokai is, melyekben családja 1310-ben tett birtokosztályt. Mivel az oklevélben Hodos neve nem szerepel, valószínű, hogy ekkor már nem élt.¹⁹⁵

Joachim familiárisaként azonosíthatók be Basztély nembeli I. Rénold fiai, László és Károly is. Kettejükéről való ismereteink jóval hiányosabbak, mint fivérükről, II. Rénold nádorról.¹⁹⁶ A két fivér István bán familiárisa volt, tőle kapták meg először Szemefölde birtokot.¹⁹⁷ 1263-ban Gutkeled nembeli Miklós és Joachim újfent nekik mint magánfamiliárisaiknak adományozták Szemeföldét.¹⁹⁸ Lászlónak és Károlynak hihetőleg nem maradtak leszármazottaik, birtokaik testvérükre, Rénoldra szálltak.¹⁹⁹ László és Károly familiáris létét megerősíti az a tény, hogy a Szemefölde nevű birtok korábban is egy familiáris kezében volt: István bán 1251-ben Szeme nevű tisztviselőjének adományozta.²⁰⁰ Szemefölde végül Szeme magtalan halála után visszaszállt a Gutkeledekre, akik azt újra el-

192 ÁÚO IV. 177. p.

193 Karácsonyi, 1995. 482. p. — Egyben ez Hodos utolsó okleveles említése is.

194 AOkm VI. 328. p.; Karácsonyi, 1995. 479. p.

195 AOkm I. 230–231. p.

196 Keresztes Kálmán: A Rozgonyiak. In: Turul, 40. (1926) 20. p.

197 *Pór Antal*: Rénold nádor és ivadéka. In: Turul, 7. (1889) (a továbbiakban *Pór*; 1889.) 114–115. p.

198 „petitionibus magistri Nycolai et Iwachini favorabiliter inclinati, maxime ob merita servitorum eorundem collationem seu donationem eorum factam in hac parte ratam habentes et acceptam, prenominitis Karul et Ladizlao, ac per eos heredibus eorum heredumque successoribus auctoritate presentium duximus confirmandam” — ÁÚO VIII. 59. p.; Borosy, 1978. 324. p.

199 *Pór*, 1889. 115. p.

200 ÁÚO VII. 328. p.

adományozták, Lászlónak és Károlynak.²⁰¹ A Basztély nembeli testvérek adományáról szóló oklevél Gutkeled nembeli Joachim első okleveles említése.

A Gutkeled nemzetségből, annak Egyedmonostori ágából származott Joachimnak egy eddig azonosítatlan familiárisa: Gutkeled nembeli (Kis) Kozma.²⁰² Kis Kozmát először 1265-ben említik az oklevelek, amikor István ifjabb király Feketehalom várának védésénél teljesített szolgálatai okán neki adományozta a Szatmár megyei Ragáld nevű királynéi földet.²⁰³ Az adományt István 1268–1269 táján megismételte, megtoldva a bihari vár Nyék és a szabolcsi vár Harang nevű birtokaival, amely adományokat 1282-ben IV. László és Izabella királyné is megerősített.²⁰⁴ Kis Kozma 1282 és 1300 között több birtokvitát is folytatott, összetűzésbe került a Hontpázmány nemzetséggel és a váradi püspökkel is.²⁰⁵ Az Árpád-ház kihalása után Kis Kozma az Egyedmonostori ág többi tagjával együtt I. Károly mellé állt, 1313-ban szabad végrendelkezési jogot kapott.²⁰⁶ 1317-ben Szalacson felmutatta királyi kiváltságleveleit; utolsó okleveles említése 1321-ből való, amikor jobbágya [Vr]rus Endre tiltakozott Fülöp alispán előtt.²⁰⁷ Kozma személyét Joachimhoz a már említett Vadaszt birtokkal kapcsolatos, a Gutkeled nemzetség Várdai ágával való vitája révén köthetjük. Az oklevélből az is kiderül, hogy Joachim nemcsak odaadta neki a birtokot, hanem kérte az uralkodót, IV. Lászlót, hogy hivatalosan is adományozza azt Kozmának, örökadományként.²⁰⁸ Arra, hogy valaki a familiárisának a királytól adományt kérjen, sok példa van. Kozma familiárisi mivolta mellett szól az is, hogy feltehetőleg mindketten István ifjabb király mellett álltak az uralkodóház konfliktusának idején.²⁰⁹ Kis Kozmának számos birtoka volt. Egyedmonostor kegyuraságán az Egyedmonostori ág összes alága megosztzott

201 Karácsonyi, 1995. 518. p.

202 Engel, 2001. Gútkeled nem 4. Egyedmonostori ág 1. tábla.

203 CD VI/2. 390., 391. p.

204 Zsoldos, 2007. 57. p.

205 HO VII. 199. p.

206 AOkm I. 313. p.; Karácsonyi, 1995. 495., 497. p.

207 AOkm I. 435. p.; Anjou-kori Oklevéltár. Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Almási Tibor et al. I–VI. Szeged–Bp., 1990–2000. VI. 230. sz. — Ezzel szemben Zsoldos Attila szerint Kis Kozma 1313-ban szerepel utoljára az oklevelekben. Zsoldos, 2007. 64. p. Vö. Karácsonyi, 1995. 501. p.

208 „mediantibus privilegiis domini Ladizlai quondam regis Ungarie inclite recordationis pro suis servitiis meritis cum utilitatibus et pertinentiis earundem universis idem magister Iwachinus sibi contulisset perpetuo possidendas” — Kis, 2004. 79. p.

209 Vélhetően az 1260-as évek második felében, mindenestre bizonyosan 1263 után, mivel Joachim 1263-ban még Béla herceget szolgálta. ÁÚO VIII. 58. p.

1275-ben, a kegyuraságot pedig évente váltogatták.²¹⁰ Az Istvántól az 1260-as években kapott földeken kívül Kozma 1272-ben adományként megkapta a Veszprém megyei Küngös nevű földet, melyet IV. László is megerősített. A Vadasztal kapcsolatos pert 1297-ben nyerte meg, ám 1299-ben újfent beperelték miatta a Várdai ágbeliek, 1300-ban pedig megbírságotlák.²¹¹ Kis Kozma birtokai szintén közel feküdtek Joachim Szatmár, Szabolcs és Bihar megyei birtokaihoz. Ám ellenében Hodos és Bachaler *comes*ekkel, Kozma egy jómódú középnyemes volt, aki hevesen védte saját tulajdonát és akár maga is hatalmaskodott másokkal szemben. Emellett mind V. Istvánnak, mind IV. Lászlónak a kegyeltje volt.²¹² A tény, hogy mindezen tényezők mellett Joachim familiárisának bizonyult, a báró hatalmát és befolyását, illetve a nemzetségben betöltött vezető szerepét hangsúlyozza.

Joachimnak egy Busan-i Juris (*Juris de Busan*) nevű horvát nemes is a familiárisa volt. Juris egyetlen dokumentált tevékenysége során, 1271. június 16-án foganatosította Joachim bán nevében Ubul fia Mihály *comes* és Péter *comes*, Szarachen korbáviai püspök testvére közti Tutulyg nevű birtokot érintő cserét.²¹³ Az oklevélben mint *fideli suo* van említve, ami a familiárisi státuszára utal. Joachim kiépült és erős tartományúri hatalma mellett tanúskodik, hogy egy horvát nemes is megtalálható a familiájában. Az oklevél 1271-es kiadási dátuma arra enged következtetni, hogy a tartományúri hatalmat a Gutkeledék az 1270-es éveket megelőzően kezdték kiépíteni.

Gutkeled nembeli Joachim ismert familiárisai jól tükrözik kialakuló tartományának erejét, tekintélyét. Bár a későbbi oligarchákhoz képest Joachim ismert familiárisainak száma eltörpül,²¹⁴ tekintettel kell lenni az oklevelek pusztulására, illetve arra a tényre, hogy a Gutkeled tartomány szervezettsége a folyamatos belháborúk miatt a 14. századi tartományoknál jóval kezdetlegesebb volt. Joachim hatalma szerteágazó volt, ezt mutatja familiárisainak különböző eredete is. Uralma alá hajtotta a Gutkeled nemzetség két távoli ágának tagjait, Hodost és Kozmát, három magyar nemest, Károlyt, Lászlót és Bachalert és egy horvát nemest, Jurist is. Ez a lista hűen tükrözi egy kialakuló tartomány befolyásának a növekedését.

210 *Bunyitai Vince*: Az egyedi apátság története. Nagyvárad, 1880. 38. p.

211 *Karácsonyi*, 1995. 500–501. p.

212 HO VII. 312. p.

213 „J(oachimus) banus totius Sclavonie fideli suo, Juris de Busan salutem et gratiam” — CDCr V. 597. p.

214 *Kristó*, 2003. 280. p.

Szövetségesek

A bárói érdekcsoportosulások a nagyhatalmú vezéregyéniségekből és alkalmi szövetségeseikből álltak, összetartó erejük a magánhatalmi érdek volt.²¹⁵ Egy oligarcha számára a király és a rivális nagyurak szembeni dacolás miatt elengedhetetlenek voltak a tartománya közelében birtokos szövetségeseik.²¹⁶ Gutkeled nembeli Joachim hatalmának kialakulása lehetetlen lett volna szövetségeseik nélkül. A Kőszegiek és a Geregyék Joachimmal való szövetsége ismert, ám a köztük fennálló viszony megosztja a szakirodalmat.²¹⁷ Joachim potenciális szövetségeseit életpályájuk alapján vizsgáltam, milyen tisztségeket töltöttek be ténykedése alatt, hogyan hatott rájuk a báró hatalomra kerülése és az onnan való kibukása.

Gutkeled nembeli Joachim legismertebb szövetségesei a Kőszegiek, Héder nembeli Kőszegi Henrik és fiai, Miklós és Iván.²¹⁸ A Kőszegi család alapítója Héder nembeli II. (Nagy) Henrik volt, aki megalapozta családjának hírét.²¹⁹ Henrik az 1260-as években IV. Béla mellett állt István ifjabb királlyal szemben, 1254 és 1260 között az országbírói és somogyi ispáni méltóságot viselte, 1260-tól 1267-ig nádor és pozsonyi ispán volt, 1267-től 1270-ig, IV. Béla haláláig szlavón bán.²²⁰ Az István ifjabb királlyal való konfliktusban IV. Béla hadainak egyik vezére volt, az 1265-ös isaszegi csatában fiaival fogságba esett.²²¹ Az uralkodó 1270-es halálát követően Henrik, mint V. István egyik legnagyobb ellensége, fiaival II. Ottokár udvarába menekült és számos várat átadott a cseh királynak.²²² Viszonzásul Ottokár Laa kerületének kormányzójává tette, és beházasodhatott a cseh arisztokráciába is: elvette Lichtenburgi Smil lányát.²²³ Az V. István király 1272. augusztus 6-án bekövetkezett halála utáni, az anyakirályné elleni sikertelen merényletkísérletet követően Monoszló nembeli Egyed és Gergely ispánok szintén Ottokár udvarába menekültek a cseh király kezére adva Pozsony megyét. II. Ottokár több várat, köztük Laa várát is a Monoszló testvéreknek adta, és rá-

215 Szűcs, 2002. 395. p.

216 Zsoldos, 2016a. 153–154. p.

217 Kristó, 2003. 187. p. Vö. Kristó, 1994. 24. p.; Karácsonyi, 1995. 513. p.

218 Engel, 2001. Héder nem 4. tábla.

219 Karácsonyi, 1995. 598. p.

220 Zsoldos, Arch. 20., 31., 46. p.

221 Zsoldos, 2007. 72. p.

222 Kőszeg, Szalónak, Szentvid, Borostyánkő és Kertes nevű várait, illetve zagorjei Farkas várait. Míg fia, Iván kettő Sztrigó nevű várat adott át. ÁÚO III. 249. p.

223 Karácsonyi, 1995. 600. p.; Zsoldos, 2016b. 215. p.

juk bírta Pozsony és szomszédos erősségek igazgatását. Ezt Henrik nem nézte jó szemmel, így ősszel visszatért a Magyar Királyságba.²²⁴ Macsói Béla herceg 1272. november közepi meggyilkolása után semmilyen büntetésben nem részesült, november 27-én megkapta a herceg tartományaiból szerveződő bánságok közül az ozorait és a sóit.²²⁵ 1273 tavaszán szlavón bán lett, amely tisztségét egészen 1274 szeptemberében bekövetkezett haláláig megtartotta. A fővényi csatában hunyt el.²²⁶ Henrik halálával a Gutkeled–Kőszegi szövetség nem bomlott fel. 1275 júniusában, amikor Joachim újra visszatért a hatalomba, Kőszegi Miklós lett a nádor és Iván a szlavón bán.²²⁷ A Csákok szövetsége elleni belharcok után Miklós visszatért a nádorságba, Iván pedig tárnokmester és bányai ispán lett.²²⁸ Joachim 1277-es halála után a Gutkeled–Kőszegi szövetség felbomlott.²²⁹ A Kőszegiek birtokai az 1270-es években, alapvetően Vas megyében koncentrálódtak, amely később tartományuk magja volt. Jelentős birtokaik voltak ezen kívül Zala és Pozsony megyékben, illetve Szlavóniában is,²³⁰ később Kőszegi Péter veszprémi püspök által befolyásuk alá került Veszprém megye is.²³¹

A Gutkeled–Kőszegi szövetségről megoszlanak a vélemények. A birtokaik alapján látszik, hogy a Kőszegi családnak sokkal nagyobb és kifejtettebb tartománya volt, mint a Gutkelednek. Kristó Gyula, bár egyes műveiben más állásponton van,²³² a Gutkeled–Kőszegi szövetségben a Kőszegieket tartotta a dominánsnak, az 1272–1277 közötti belháborúkat a két oligarcha család, a Csákok és a Kőszegiek vezette bárói csoportok konfliktusának írta le.²³³ Szűcs Jenő szerint a bárói csoportosulások egy-két domináns személy körül alakultak ki, nézete inkább hajlik arra, hogy Joachim és Henrik egyenrangúak voltak.²³⁴ Véleményem szerint a szövetségben lévő erőviszonyok kérdésének a kulcsa Joachim pilisi ispánságá-

224 Kádár, 2009. 426. p.

225 Zsoldos, Arch. 53. p.

226 Karácsonyi, 1995. 600. p.

227 Zsoldos, Arch. 21., 47. p.

228 Zsoldos, Arch. 21., 64. p.

229 Almási, 2000. 160. p.

230 Zsoldos, 2016b. 218. p.; Kristó Gyula: A Kőszegiek kiskirálysága. In: Vasi Szemle, 29. (1975) 1. sz. 253., 255. p.

231 Karácsonyi, 1995. 600. p.; Kristó, 2003. 188. p.

232 Kristó, 1976. 132. p.

233 Kristó, 2003. 187. p.

234 Szűcs, 2002. 395. p.

ban rejlik, melyet tárnokmesterségeinek ideje alatt végig viselt.²³⁵ Kőszegi Henrik bánsága, Miklós nádorsága és Iván bánsága ugyan arra enged következtetni, hogy a Kőszegiek dominálták a szövetséget, ám erről szó sem volt: véleményem szerint Joachim szándékosan viselte „csak” a tárnokmesteri pozíciót, mint ahogy a pilisi ispáni hivatal is. Erre utal az is, hogy 1272. november 27-én, miután az anyakirályné hívei kikerültek a kormányzatból, Joachimot a tárnokmesteri pozícióban találjuk, holott ekkor még Henrikkel való szövetsége friss volt, IV. László pedig teljesen a hatása alatt állt.²³⁶ Joachim hatalma IV. László király felett páratlan volt,²³⁷ Kapronca sikertelen ostroma és László megkoronáztatása után tekintélye és befolyása példanélküli lehetett az udvarban. Joachimnak ezért volt célszerű a tárnokmesteri hivatal és a pilisi ispánság viselése. Pilis az ország szívében, Pest megye közvetlen szomszédságában feküdt,²³⁸ illetve a tárnokmesterség, mellyel az ország pénzügyei a báró irányítása alá kerültek, jó kiindulópontjai voltak Joachim hatalmának.²³⁹ Ám ebben 1272 őszén még nem volt szövetségese, nem volt senki, aki birtokait megvédezhette volna, míg ő az ország centrumában kormányoz. Kőszegi Henriknek és fiainak ugyan hatalmas birtokai voltak, ám az udvarban a tekintélyük az 1270. évi árulásuk és Henriknek Béla herceg ellen elkövetett merénylete miatt 1272 őszén nem lehetett nagy. Joachim és Henrik, a két hataloméhes és gátlástalan férfiú így könnyen egymásra találhatott.²⁴⁰ Joachim Henrikben egy hatalmas, birtokaiban hozzá közel eső szövetségest talált, akivel együtt könnyen tudott dacolni az őket ellenzőkkel, míg Henrik Joachimban egy nagy befolyással rendelkező társat talált, aki segítette újbóli pozícióba kerülését és birtokai védelmében is támogathatta.²⁴¹ Nagy szerepe lehetett az egymásra találásban Joachim előkelő külpolitikai kapcsolatainak és a Monoszló testvérek iránti közös ellenszenvnek is. Szövetségük mindezekért egyenrangúnak, egyfajta poli-

235 *Zsoldos*, Arch. 63. p.

236 HO VIII. 148. p.; CDCr VI. 4–5. p.

237 CD V/2. 316. p. — II. Ottokár levele, bár a Joachimmal való konfliktusa miatt túlzásoktól nem mentes, Joachimnak az ifjú László király feletti befolyásáról hű képet adhat.

238 A pilisi ispánság egy királyi erdőuralomból fejlődött ki, a pilisi ispán pedig egyben a visegrádi vár várnagya is volt. Az ország centrumában fekvő megye és vár kisebb jelentőségének ellenére jó hatalmi alap volt Joachimnak, ez magyarázza folyamatos ragaszkodását a tisztséghez. Pest megye az alnádor fennhatósága alatt állt, így ott Joachim nem lehetett ispán. *Zsoldos Attila*: Visegrád vármegye és utódai. In: *Történelmi Szemle*, 40. (1998) 1–2. sz. 12., 17–18., 20., 25. p.; *Zsoldos*, Arch. 180. p.

239 *Szücs*, 2002. 403. p.

240 *Kádár*, 2009. 429. p.

241 *Szücs*, 2002. 402. p.

tikai szimbiózisnak tekinthető. Ez az egyenrangúság többször is megmutatkozik: Joachimnak szerepe lehetett abban, hogy Henriket ne vonják felelősségre Béla herceg meggyilkolásáért, és hogy még 1272-ben országos hivatalt kapjon.²⁴² Béla herceg meggyilkolása után a hercegségeiből kialakult bánságok közül a boszniai báni tisztséget Joachim fivére, István viselte; Joachimnak már csak ezért is megérte fedezni Henriket, hiszen Béla herceg területein megosztottak.²⁴³ Ám Henrik sem hagyta cserben Joachimot: 1274 júniusában, miután utóbbit kibuktatták a kormányzatból, Henriket meghagyták szlavón báni tisztségében, ennek ellenére ő Joachimmal tartott és közösen rabolták el András herceget.²⁴⁴ A Gutkeled–Kőszegi szövetségben jól látszik a munkamegosztás: míg Joachim az ország szívében volt tárnokmester, addig 1273-tól mindig egy Kőszegi viselte a szlavón báni méltóságot (amikor a Gutkeled–Kőszegi párt volt hatalmon),²⁴⁵ vigyázva Joachim területeire.²⁴⁶

A Gutkeled–Kőszegi szövetséghez tartoztak Geregye nembeli Pál fiai, Miklós, István és Geregye.²⁴⁷ A Geregye nemzetség Bihar megyei hatalmát Pál országbíró alapozta meg, aki nagy birtokokkal rendelkezett a Berettyó mentén; fiai kezén találjuk Adorján és Derzspalota várait is.²⁴⁸ Fia, Miklós már IV. Béla idején országos méltóságot töltött be, 1267 és 1268 között erdélyi vajda volt.²⁴⁹ V. István trónra lépésével Geregye nembeli István és Miklós is, a Kőszegiekhez hasonlóan, II. Ottokárhoz szökött, ők a Vas megyei Dobra várát vitték a cseh királynak.²⁵⁰ II. Ottokár és V. István 1271-es háborújában a cseh seregekkel ostromolták Nyitra várát,²⁵¹ majd a pozsonyi béke után visszatértek magyar földre és behódoltak a királynak. V. István halála után Miklós csatlakozott a Kőszegi–Gutkeled szövetséghez, 1272 szeptemberében újfent erdélyi vajda lett, és az is maradt 1274. május 31-ig.²⁵² Miután Henrik bán és Joachim fogságba ejtették a királyt és a királynét,

242 Kádár, 2013. 531. p.

243 Zsoldos, Arch. 52. p.

244 ÁÚO IV. 40. p. (RA 2558. sz.).

245 Zsoldos, Arch. 46–47. p.

246 Szűcs, 2002. 403. p.

247 Engel, 2001. Geregye nem 1. tábla.

248 Karácsonyi, 1995. 463., 466. p.

249 Zsoldos, Arch. 38. p.

250 ÁÚO III. 249. p.; Zsoldos, 2016a. 116. p.

251 CD V/1. 144. p.

252 Joachim 1273. áprilisi bukása őt is megfosztotta hivatalától, ám azt már 1273 májusában újra bírta. Zsoldos, Arch. 38–39. p.

Miklós is visszakapta régi hivatalát, attól csak pártjának fővényi veresége fosztotta meg 1274 szeptemberének végén. Pártjának 1275 júniusi hatalomra jutását követően őt országbíróvá nevezték ki, a novemberi bukás után pedig Miklós és testvére, Geregye, aki 1275-ben rövid ideig baranyai ispán volt,²⁵³ Joachimmal pusztította a Fejér megyei Csák birtokokat.²⁵⁴ A Geregye nemzetség ezen ágának birtokai Bihar megyében összpontosultak, itt feküdtek váraik is, születő tartományukkal ideális szövetségesek voltak a Gutkeledék és a Kőszegiek számára.²⁵⁵ Joachim rendelkezett birtokokkal mind Bihar megyében, mind az azzal szomszédos Szabolcs és Szatmár megyékben, a Geregyéknek bizonyára jól jött egy erős szövetséges területük szomszédságában. A Kőszegiek csehországi tartózkodásuk idején kerülhettek szorosabb ismeretségbe a Geregyékkel, azonos érdekeik, illetve közös múltjuk miatt szövetségük létrehozásának nem lehetett akadályá.²⁵⁶

A Gutkeled–Kőszegi–Geregye szövetség az 1270-es évek legerősebb oligarcháit tömörítette. A három család és születőben lévő tartományaik olyan erőt képviseltek, hogy céljaik eléréséhez királyi támogatásra sem volt szükség. Ezt bizonyítja, hogy a Kőszegiek kettő ízben is ellen tudtak állni a tartományukat támadó királyi hadaknak, illetve, hogy a pártnak sikerült többször is visszaverekednie magát a kormányzat élére, dacára az ellenük felsorakoztatott Csák haderőknek.²⁵⁷ Ennek a szövetségnek kulcsfigurája volt Gutkeled nembeli Joachim, akinek halála után kevésbé tehetséges testvérei nem tudták már egyben tartani pártjukat, hatalmukat.²⁵⁸ A Gutkeledék kikerültek a hatalmi versengésből, ami felbátorította a királyt és a Csákokat a szövetség maradványainak megtámadására. A Gutkeledék kiesése a Kőszegieknek (a királyi támadás ellenére) terjeszkedési lehetőséget jelentett Szlavóniában, a Geregyékre nézve pedig végzetes volt Biharban.²⁵⁹

Joachimnak a Kőszegieken és a Geregyéken kívül más szövetségesei is voltak. Saját nemzetségén belül is akadtak, akik mellette harcoltak, ám familiárisi voltakra nincs forrásadatunk. Gutkeled nembeli Bereck, György és Benedek, a Rakamazi ág Bátorai alágából származtak, és Hodos comes unokatestvérei voltak.²⁶⁰ 1277-ben Joachim mellett harcoltak a drávántúli területeken a Vodicsaiak ellen a

253 *Zsoldos*, Arch. 132. p.

254 *Karácsonyi*, 1995. 464–465. p.; *Zsoldos*, Arch. 33., 38–39. p.

255 *Zsoldos*, 2013. 215. p.

256 *Zsoldos*, 2016a. 119., 120. p.

257 *Szűcs*, 2002. 398–399., 403. p.

258 *Pauler*, 1893. 430. p.

259 *Zsoldos*, 2013. 215. p.; *Zsoldos*, 2016b. 220. p.; *Zsoldos*, 2016a. 134. p.

260 *Engel*, 2001. Gútkeled nem 1. Rakamazi ág 1.; *Karácsonyi*, 1995. 476. p.

bán utolsó csatájában, ahol Bereck súlyos sebesüléseket szenvedett.²⁶¹ Birtokai Hodos birtokainak közelében, Szabolcs és Szatmár megyében, illetve Sopron megyében, Majádon helyezkedtek el.²⁶² A Gutkeled nemzetség Amadé ágáról is kerültek ki Joachimnak szövetségesei.²⁶³ Gutkeled nembeli Pál fia Lothárd 1273-ban Joachimmal együtt vett részt a csehek elleni háborúban.²⁶⁴ Gutkeled nembeli Amadé fia Amadé, szintén a Lothárd ágról, Joachimmal tartott a belviszályok során, 1272 szeptemberétől 1273 márciusáig vasi ispán volt. 1273-ban ő is részt vett a csehek elleni harcokban. Joachim 1273. áprilisi bukása után egy ideig nem kapott hivatalt, de 1275 augusztusában ismét visszanyerte vasi ispáni méltóságát, amit pártjának 1275. őszi bukásáig viselt.²⁶⁵ 1276-ban még zalai ispán volt egy rövid ideig, ám ezután többé nem viselt hivatalt.²⁶⁶ 1275 decemberében érdemei elismeréséül megkapta a királytól Felsőlendva várát.²⁶⁷ Joachim Gutkeled nembeli szövetségeseinek megléte a nemzetségből való familiárisaival együtt azt bizonyítja, hogy az 1270-es években valóban ő volt a nemzetség feje; a kapcsolatok megerősítik Joachim szerteágazó befolyását, egyben demonstrálják a Gutkeled nemzetség összetartását is.

Subics nembeli Pál is Gutkeled nembeli Joachim szövetségeseinek tekinthető. 1273 májusában Spalato *comese* volt, augusztusban pedig tengermelléki vicebánná nevezték ki.²⁶⁸ Pál arra használta ki Joachim befolyását, hogy családjával fennhatósága alá vonja Dalmáciát: 1273-ban Sebenico és Spalato irányítása is a kezükben volt, 1274-re Trau is meghódolt. 1274-ben Pál valószínűleg a Gutkeled–Kőszegi párt újabb bukása miatt elvesztette vicebáni hivatalát, később, 1276-ban horvát bán lett. Subics nembeli Pál Joachimmal való szövetsége Joachimnak a szlavón területeken való berendezkedését, hatalmának elfogadottságát igazolja. Ez a szövetség nagy hatással volt a terjeszkedő Subics hatalomra, fontos lépés volt a Subicsok dalmáciai uralmának kiépítésében.²⁶⁹

261 ÁÚO IV. 179. p.

262 Karácsonyi, 1995. 478–479. p.

263 Engel, 2001. Gútkeled nem 3.

264 ÁÚO V. 67. p.

265 Karácsonyi, 1995. 488. p.

266 Zsoldos, Arch. 224., 225., 233. p.

267 ÁÚO XII. 143. p. — Az oklevél érdekessége, hogy kiadása idején már nem a Gutkeled–Kőszegi szövetség volt hatalmon, hanem a Csákok. Amadé érdemei nagyok lehettek, ha még az ellenséges bárói párt is elismerte őket.

268 Zsoldos, Arch. 46. p.

269 Gál, 2020. 151–152. p.

Péc nembeli Márk fia Gergely Béla macsói herceg halála után, 1272. november 27-én megkapta a hercegi tartományokból szerveződő kucsói és barancsi bánságokat.²⁷⁰ A csehek elleni háborúban is harcolt, bánságait 1273 májusában vesztette el.²⁷¹ Később, 1275 júniusában megkapta a somogyi ispánságot, amit 1275. szeptember 27-ig bírt. A Gutkeled–Kőszegi párt hatalomba való visszatérésével, 1276 júliusában visszakapta somogyi ispánságát, amit a bán halálának környékén, 1277 júliusában vesztett el újfent, ezúttal végérvényesen.²⁷² A Péc nemzetség Marczaly ága Zala és Somogy megyékben volt birtokos.²⁷³ Gergely tisztségviselése egybeesnek a Gutkeled–Kőszegi szövetség hatalomra kerülésével, a kucsói és barancsi báni hivatalok viselése a Joachimmal való közeli szövetségre utal.

Mivel a szlavón bánok maguk nevezhették ki a szlavóniai megyék és (valószínűleg) a várispánságok élére is az ispánokat, a Joachim báni méltóságviselése idejére a szlavóniai ispánságok élén állókat szövetségeseeknek lehet tekinteni.²⁷⁴ Kőrös megyében Pósz 1271-ben, Illés pedig 1276 szeptembere és 1277 áprilisa között volt ispán.²⁷⁵ Orbász megyében Sándor fia Sándor 1272 szeptembere és 1273 márciusa között viselte az ispáni hivatalt, ez idő alatt az országbírói hivatalt is viselte; méltóságairól utoljára 1273. március 6-án esett említés,²⁷⁶ így hivatalviselése alapján Joachimmal kellett buknia 1273 áprilisában.²⁷⁷ Szana megyében a pozsonyi béke idején, 1271. július 3-án Péter volt az ispán.²⁷⁸ Zágráb megyéből Hodos comesen kívül Pál alispán is említésre méltó, aki 1276 novemberében állt a megye élén.²⁷⁹ Rojcsa és Oklics várispánságok élén 1271 és 1272 között András

270 Inkább kucsói–barancsi bánnak tekinthető, mivel a két terület korábban nem állt egymástól külön, és nem volt fontosabb igazgatási központ. *Ternovác Bálint*: A macsói és barancsi területek története 1319-ig. In: *Micae Mediaevales VI.* (2017) 236. p.

271 *Karácsonyi*, 1995. 890. p.

272 *Zsoldos*, Arch. 51., 52., 194. p.

273 *Karácsonyi*, 1995. 894. p.

274 *Kristó Gyula*: A feudális szétagulódás Magyarországon. Bp., 1979. 123–124. p.; Gutkeled nembeli Tiba fia Miklóst 1273-ban említik mint egykori gerzencei ispánt. Miklós a Gutkeled nemzetség Tiba ágáról származott. Amennyiben ispánsága Joachim bánságának idejére esett, az csak Joachimnak a nemzetsége feletti befolyását igazolná. *Zsoldos*, Arch. 154. p.; *Engel*, 2001. Gutkeled nem 5. Sárvármonostori ág 9. tábla.

275 *Zsoldos*, Arch. 164. p.

276 RA 2352. sz.

277 *Zsoldos*, Arch. 178. p.

278 *Zsoldos*, Arch. 202. p.

279 *Zsoldos*, Arch. 230. p.

állt.²⁸⁰ A nemzetségnév nélküli ispánoknál csak a keresztnév ismert, ami alapján komoly következtetések nem vonhatóak le, ám vélhetően csak a szövetségeseit, elvbarátait nevezte ki szlavóniai ispánságainak élére. Joachim ispánjainak fontos szerepe lehetett a kialakuló szlavóniai Gutkeled-tartomány kezelésében.

Gutkeled nembeli Joachim befolyásának és hatalmának alappillérei voltak szövetségesei, akiknek birtokai és befolyásuk segítségével pártjának hatalma behálózta az egész országot. Éppen ezen okból a Gutkeled–Kőszegi szövetség hosszútávú megbuktatására a tekintélyes Joachim és a hatalmas Henrik bán életében a Csákok vezette ellenpártnak reális esélye nem volt. Ám a két vezető személy elhunytával nem volt, aki egyben tartsa a pártot, a szövetség meggyengült és végül semmivé lett. Hatásai viszont megmaradtak: a Gutkeled–Kőszegi csoportosulásnak számos hatalmasság köszönhette az előmenetelét, a szövetség volt tagjai még évtizedekig nagy befolyással rendelkeztek a Magyar Királyságban.

Összegzés

Kutatásom célja Gutkeled nembeli Joachim oligarchaságának tisztázása és egy részletes életrajz összeállítása volt. Ezen célkitűzés megvalósításában a kutatás sikeresnek mondható, hiszen a korábbi eredmények összegzése mellett új adatokkal is sikerült megvilágítani Joachim személyének és tartományának történetét.

Sikerült igazolni azon feltevésemet, hogy a királyi család belviszályában Joachim István mellett állt már az ifjabb királysága alatt is. Joachim halálának időpontja további szűkítésre került, a báró valamikor 1277. március 8. és 1277 májusának vége között kellett, hogy elhalálazzon. Továbbá két új személlyel is gyarapodott Joachim familiárisainak listája: bizonyossá vált, hogy Gutkeled nembeli Kis Kozma és Busan-i Juris is a Gutkeledek familiárisai közé tartozott. Grahova is felkerült Joachim birtokainak listájára, továbbá számos eddig ismeretlen elhelyezkedésű birtokot sikerült azonosítani és az esetek többségében térképre is helyezni. Új megvilágításba került a Joachim tartományán kívül eső ősi birtokok funkciója is: véleményem szerint a familiárisok birtokadományaiként és további bevételi forrásként funkcionálhattak, a születő tartomány pedig egyértelműen Szlavóniára, azon belül Zágráb és Kőrös megyékre szorítkozott. Joachimnak a Gutkeled–Kőszegi szövetségben betöltött szerepe is új értelmezést nyert, tekintélyével és (kül)politikai kapcsolataival a hatalmas birtokokkal rendelkező Kőszegiek egyenlő társaként tudott fellépni. Joachim a kutatás során az oligarchaság

280 Zsoldos, Arch. 188. p.

minden kritériumának megfelelt: várai, birtokai, familiárisai és szövetségesei, illetve cselekedetei is ezt a tényt erősítik, az oligarchaság tehát bizonyítást nyert.

Gutkeled nembeli Joachim bán a 14. század elejére kialakuló oligarchának mint személynek és mint életútnak is az archetípusa volt. Erőszakosságán csak gátlástalansága és politikai tehetsége tett túl, ám csupán személyes kvalitásai nem lettek volna elegendők ahhoz, hogy azt az életutat járja be, ami osztályrészszerű jutott neki. Fényes karrierjének megágyazásában jelentős szerepe apjának, István bánnak is. Ténykedése több évtizedre meghatározta az ország történelmének menetét, nagy szerepe volt az 1270-es években kialakuló és később állandóvá váló anarchia megteremtésében. Igaznak bizonyultak rá II. Ottokár szavai: soha nem volt hű sem a királyhoz, sem az országhoz. Korai halála már nem tudta megállítani az eseményeket, fivérei, híján Joachim tehetségének, szövetségüket és tartományukat nem tudták egyben tartani. A halála után maradt ür is csak az ország nagyobb káoszba való süllyedését segítette elő. Ironikus módon Gutkeled nembeli Joachim is annak a káosznak lett az áldozata, melynek létrehozásában oroszlánrésze volt; életútja ott fejeződött be, ahol elkezdődött: Szlavóniában, ahol vele együtt tartománya is sírba szállt.